

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA TEORIE KULTURY

(KULTUROLOGIE)

Bakalárska práca

Barbora Repická

**Problematika rodu ako kulturologickej kategórie z perspektívy
štrukturalistických a postštrukturalistických prístupov**

**Gender as a subject of cultural studies from perspective
of structuralist and poststructuralist approaches**

Vedúca práce PhDr. Michaela Vaculíková, Ph.D.

V Prahe v roku 2012

POĎAKOVANIE

Moje poďakovanie patrí PhDr. Michaele Vaculíkovej, Ph.D. za vzácne a inšpiratívne rady a pripomienky a za podnetné vedenie tejto práce.

Barbora Repická

V Prahe v roku 2012

PREHLÁSENIE

„Prehlasujem, že som túto bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru, a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého vysokoškolského titulu.“

V Prahe, dňa

podpis

ANOTÁCIA

Bakalárska práca v niekoľkých kapitolách mapuje chápanie rodu v zornom uhle štrukturalistických a postštrukturalistických teórií. Vychádza zo štrukturalistických prameňov a smeruje k súčasným feministickým prístupom. Sleduje najmä odkaz Michela Foucaulta v myšlienkach angloamerických postštrukturalistiek, predstaviteľiek tzv. foucaultovského feminizmu. Ambíciou je v jednotlivých kapitolách postupne načrtnúť a objasniť postoj štrukturalistickej filozofie k otázke rodu a sexuality, interpretovať teórie jej predstaviteľov a vystihnúť pozvoľný prechod ich myšlienok smerom k postštrukturalizmu. Následne je pozornosť venovaná niekoľkým konkrétnym feministickým teóriám, ktoré problematiku rodu ustanovili predmetom filozofického a politického diskurzu.

KĽÚČOVÉ SLOVÁ

Disciplinácia, diskurz, moc, postštrukturalistický feminizmus, rod, subjekt a sexualita, telo.

ANOTATION

Bachelor work in a few chapters maps understanding of gender from the view of structuralist and poststructuralist approaches. It comes from structuralist sources and heads toward contemporary feminist theories. It mostly follows heritage of Michel Foucault in ideas of angloamerican poststructuralists, personators of foucauldian feminism. Ambition of this work is in particular chapters progressively shows and clarifies structuralist attitude toward question of gender and sexuality, interprets theories of main personators and takes down gradual transit of their thoughts into poststructuralism. After this, attention is devoted to some concrete feminist theories which established question of gender as a subject of political and philosophical discourse.

KEY WORDS

Body, disciplinarization, discourse, gender, poststructuralist feminism, power, subject and sexuality.

ÚVOD	7
1. VÝCHODISKÁ POSTŠTRUKTURALISTICKÉHO FEMINIZMU	8
1.1 Jazyk ako priestor k dekonštrukcii	9
1.2 Diskurz, moc a telesná povaha subjektu	11
1.3 Disciplinácia tel	14
1.4 Rodová a pohlavná identita v diele Michela Foucaulta	16
1.5 Kritika Foucaultovej teórie moci	19
1.6 Zhrnutie	22
2. FOUCAULTOVSKÝ FEMINIZMUS	23
2.1 Disciplinácia ženských tel	24
2.2 Vnímanie rodovej diferenciácie tel v západnej spoločnosti	29
2.3 Pozícia postštrukturalizmu k otázke ženskej štylizácie	34
2.4 Mužská disciplinácia ako pokračovanie ženskej	35
2.5 Zhrnutie	38
3. DEKONŠTRUKCIA RODU V DIELE JUDITH BUTLER	39
3.1 Kategória rodu	41
3.3 Politika de-identifikácie	47
3.4 Kritika Judith Butler	49
3.5 Zhrnutie	51
ZÁVER	52
BIBLIOGRAFIA	54

ÚVOD

Otázka rodovej diferenciácie a formovania subjektu je pre filozofický diskurz s prihliadnutím na feministické mysliteľky podnetnou problematikou. Na teoretickej úrovni vzniká bohatá diskusia o pohlaví a rodu a ich hierarchií v rámci heterosexuálnej reality, v ktorej žijeme i napriek mnohým návrhom na jej relativizáciu. V teóriách feministiek dochádza k fascinácii filozofickým projektom Michela Foucaulta, na ktorú by som chcela v tejto práci poukázať. Korene postštrukturalistických feministiek siahajú k avantgardnému filozofovi 20. storočia a vychádzajú z jeho analýz subjektu a moci. Nielenže sa jeho myšlienkami inšpirujú, zároveň Foucaultovi kontrujú a polemizujú s ním. Vzniká pôsobivá rozprava medzi mužom, ktorého rodová problematika v jeho diele takmer obchádza, a medzi ženami, ktorých tvorba je vymedzená práve problematikou rodových rozdielov.

Prvé stránky práce chcem venovať tým úrovniam štrukturalistických prístupov, ktoré sa stanú východiskami angloamerických filozofiiek, so zdôraznením Foucaultovho konceptu modernej moci či jeho analýzy diskurzu. Tieto dva koncepty – moci a diskurzu - sú styčnými bodmi pre jednotlivé smery foucaultovského feminizmu. Následne nasmerujem pozornosť k foucaultovskému feminizmu postštrukturalistických mysliteľiek s dôrazom na Judith Butler a jej snahu vytvoriť nielen plynulý prechod od Foucaultovho konceptu moci a jeho aplikácie na disciplinarizáciu a normalizáciu žien, ale tiež snahu vytvoriť efektívnu stratégiu politického odporu. Filozofka venuje nevídanú pozornosť Foucaultovi, jeho diskurzívne podmienenému subjektu a destabilizácii rodu i pohlavia. Pre nás budú zaujímavé spojenia medzi Foucaultom a postštrukturalistickými feministkami, ktoré priťahuje jeho poňatie ľudského subjektu ako neustále sa meniaceho v spleti kultúrnych významov a sociálnych vzťahov. Chápu pohlavie i rod ako kultúrny konštrukt a súhlasia tak s myšlienkou, že dobový diskurz formuje a konštruuje indivíduá. Nielen to ich úzko spája s Foucaultom, ale i upustenie od duálneho myslenia v limitoch binárnych opozícií. Či už ide o dualizmus tela a duše, hmoty a mysle, kultúry a prírody, vidíme u nich vymedzovanie sa proti jednotlivým dualistickým prístupom.

V spojení feminizmu so štrukturalizmom môžeme nachádzať inšpiratívne odkazy na našu sociokultúrnu realitu a jej reflexiu. Problematika sa vyznačuje kultúrnym, spoločenským, filozofickým a historickým presahom a činí snahu poukázať na túto syntézu kulturologicky zaujímavou. Odkazuje k aktuálnym problémom, ktoré ani v dobe vášnivých genderových a feministických dišputácií nie sú vyriešené a uzatvorené.

1. VÝCHODISKÁ POSTŠTRUKTURALISTICKÉHO FEMINIZMU

Filozofický prístup, ktorého primárnym predmetom záujmu je rod, jeho význam, pomenovanie a rozrušovanie, sa inšpiroval niekoľkými zásadnými štrukturalistickými tézami. Feministky čerpajú z postojov francúzskych štrukturalistov, najmä Sausserovej lingvistiky, Derridovho konceptu *différance*, Foucaultovej analýzy mocenských a diskurzívnych praktík. Budeme sa sústreďovať na myslenie Michela Foucaulta, ktoré sa pre celkové smerovanie práce stáva pre nás východiskovým. Nebolo by však na mieste obísť štrukturalistické teórie, poukazujúce na význam znakových jednotiek, ktorý závisí na vzťahoch, v ktorých sa tieto jednotky nachádzajú. Z nich čerpajú feministky, aby poukázali na konštruovanosť pojmov muž, žena, a aby zdôraznili ich variabilitu a zároveň popreli ich univerzálnosť.

Ďalším inšpiračným zdrojom feminizmu je postmoderna, ktorá predstaviteľov postštrukturalistického feminizmu fascinuje. I keď je feminizmus vo svojej podstate projekt modernity, preniká do neho prúd postmoderného myslenia rovnako ako preniká do filozofie. „*Preberá postmoderný spôsob interpretácie sveta ako textu, jeho problematiku a jazyk, aby ju aplikoval na tému ženstva (genderu, relácií žena/Žena, ženy/Ženy, ženského, ženskosti atď.). Medzi hlavné témy, ktoré feminizmus preberá, patrí kritika veľkých rozprávání (metanáracií) a univerzálneho subjektu a dekonštrukcia (Smailagic, 2003, s. 330).*“ Kritizuje veľké metanaratívne príbehy a prestáva ich považovať za univerzálne platné, čo v aplikovaní tohto prístupu do feminizmu znamená, že ženy viac nie sú chápané ako jednoznačne utlačované. Končí platnosť patriarchálnej metanáracie, ku ktorej aby feministky mohli dospieť, musia ju najprv legitimovať a teda uznať, že sú oproti mužom nerovnoprávne. Druhou zásadou je rozbitie univerzálneho subjektu, do ktorej sa projektuje snaha o oslobodenie, u feministiek v podobe odmietania identity. Ich snahou je rozbiť a zmiast' binárny systém, ktorým sa rodová charakteristika vyznačuje a determinuje subjekt k určitému pohlaviu, no najmä k vybranému rodu. Asi najzásadnejším odzrkadlením postmoderných myšlienok vo feminizme je snaha dekonštruovať binárny systém, o čo sa intenzívne snažil i Foucault. Binárny systém opozícií muž-žena, ktorý je zakódovaný do ľudských myslí a do celej spoločnosti, je prežitkom, z ktorého vzniká nerovné postavenie ženy a muža. Ten podľa feministiek nie je biologicky determinovaný a jeho predpoklad nie je geneticky daný, ale je čiste kultúrne a diskurzívne konštruovaný.

1.1 Jazyk ako priestor k dekonštrukcii

Jazyk sa pre feministky postštrukturalizmu stáva otvoreným priestorom, v ktorom sa konštruuje nielen sociálny poriadok, ale najmä genderové identity. Práve Saussurovo rozpracovanie arbitrárneho vzťahu označovaného a označujúceho, im umožňuje ustanoviť termíny ako muž, žena, mužský a ženský za relatívne resp. variabilné. Významy totiž nie sú stotožnené s esenciou objektov, ale nachádzajú sa vo vzťahoch znakového systému. Významy sa nevytvárajú zvonku jazyka, ale v jeho vnútri, kde každý znak má špecifický význam vďaka odlišnosti od iných znakov. To feministkám dovoľuje dekonštruovať tradičné pojmoslovie a využiť kompetencie jazykového priestoru. V sociálnom kontexte to poukazuje na to, že osoby sa stávajú sociálnymi aktérmi podľa toho, ako sú kategórie muž, žena v konkrétnej spoločnosti zvyčajne (Zábrodská, 2009).

V pohľade Judith Butler vidíme k danému stanovisku iný postoj. Postštrukturalizmus sa síce štrukturalizmom inšpiruje, no od ich pozície sa odkláňa. Podľa nej sa jazyk v myšlienkach štrukturalistov javí ako totalitná a uzavretá štruktúra. Vzťah medzi označovaným a označujúcim považuje síce za arbitrárny, predsa je tento vzťah umiestnený do kompletného jazykového systému. *„Postštrukturalistický rozchod so Saussurom a identitárskymi štruktúrami výmeny v diele Levi-Straussa vyvracia nárok na totalitu a umiverzalitu, ako aj na predurčenosť štruktúrnych binárnych opozícií, ktoré implicitne pôsobia tak, aby potlačili nástojčivú nejasnosť a otvorenosť jazykovej a kultúrnej signifikácie (Butler, 2003, s. 65).“*

Deklaráciou významu ako pluralitného a premenlivého je inšpirácia Derridovým dekonštruovaním významu v teórii différance. *„Derrida vypracoval postštrukturalistickú teóriu, ktorá stojí na výskumnom nástroji dekonštrukcie. Dekonštrukcia je metóda uskutočňovania interkritiky textov. Je založená na postrehu, že význam slov sa formuje vo vzťahu s ich jednotvárnosťou a odlišnosťou (preklad autorky, Leavy, 1997, s. 90).“* V rámci tohto filozofického konceptu ide o dva procesy diferencie a odkladu. Diferencia poukazuje na odlišný význam, ktorý získava označované tým, že sa líši od ostatných označovaných. Odklad súvisí s časovou dimenziou utvárania významu. Différance spája obe stratégie a slúži postštrukturalistkám k zdôrazneniu, že efekt reprezentácie má význam len kým je daný jeho fixáciou. Znamená to, že slovo, text, či čin nie je nikdy definitívny či neutrálny. *„Postštrukturalizmus nepreferuje význam a znakovosť na úkor reálnych a materiálnych podmienok ľudského života, ako mu je niekedy vyčítané, ale ukazuje, že tieto reálne*

podmienky sú vždy špecifickým spôsobom zvýznamnené a že tento význam nie je prirodzený, nemenný a neutrálny, ale konštruovaný, politický a meniteľný, a spolu s tým sú také i jeho dôsledky (Zábrowská, 2009, s. 33)."

Postštrukturalizmus sa pohybuje na pôde jazyka a je pre neho charakteristická snaha vymaniť sa z binárneho systému myslenia, do ktorého sú zasadené pojmy ako muž-žena, telo-mysel', objekt- subjekt. Zároveň skúma vzťah medzi mocou a vedením a vzd'ahuje sa veľkým naratívny príbehom a teóriám, ktoré konštruovali sociálnu realitu. V rukách feministiek to znamená snahu poukazovať na sociálnu a diskurzívnu vykonštruovanosť rodu, rodových rozdielov a pod. Diskurzívna konštruovanosť znamená, že dochádza k výraznému obratu k diskurzu, sústredeniu na jazyk, ktorý slúži ako primárny priestor k odmietnutiu univerzálneho subjektu, metanaratívnych príbehov a zároveň v jazykovom priestore dochádza i k dekonštrukcii a rozbitiu binárneho systému, ktorý predurčuje vyššie spomínané opozície. Využitie diskurzívnych a jazykových predpokladov je opäť inšpirované i Foucaultovým filozofickým projektom, ktorý pojem diskurz povýšil na kategóriu, na poli ktorej sa angažuje postštrukturalistický feminizmus.

1.2 Diskurz, moc a telesná povaha subjektu

Zároveň na atraktívne možnosti, ktoré sa nachádzajú v jazyku, poukazuje i diskurzívna podmienenosť sociokultúrnych javov, ku ktorej dochádza v analýze diskurzu Michela Foucaulta. Autor poukazuje na základnú štruktúru súčasného myslenia, ktorá vzniká rozpadom osvietenského filozofického subjektu a dochádza k jeho rozptýleniu v reči. Tento subjekt nahrádzajú iné fenomény ako túžba, inakosť či spomínaná reč. Základnou štruktúrou myslenia sa stal diskurz a jeho výsadné postavenie v západnej civilizácii. *„Je možné, že vynorenie sexuality v našej kultúre je udalosť, ktorá má rôzne hodnoty; je spätá so smrťou Boha a s onou ontologickou prázdnotou, ktorú táto smrť otvorila na hraniciach nášho myslenia; je rovnako spätá s oným stále ešte nemým a tápavým objavovaním takej formy myslenia, pri ktorom skúmanie hranice nahrádza skúmanie celku, a v ktorom gesto transgresie nahrádza pohyb rozporu. A nakoniec je spätá so problematizovaním reči tou rečou samotnou v kruhovosti, ktorú „škandálna“ násilnosť erotickej literatúry síce neprelamuje, ba čo viac, ukazuje ju už v spôsobe, akým pracuje so slovami. Pretože sexualita má rozhodujúci význam pre našu kultúru iba v slove a pokiaľ je slovom (Foucault, 1996, s. 31).“*

Podľa Foucaulta telo nie je pohlavne určené skôr, než v rámci mocenských štruktúr, a teda neexistuje prirodzene. Konštituuje sa v kontexte konkrétnej kultúry a spoločenských diskurzov. Až vnútri nich pohlavie získava zdanie prirodzenosti. Tento proces je zahalený mocenskými vzťahmi, prostredníctvom ktorých vzniká. Foucault chápe sexualitu ako čosi, čo vytvára kategóriu pohlavia. Tieto názory ho úzko poja s postštrukturalistickými filozofkami, ktoré sa primárne snažia destabilizovať kategórie pohlavia a rodu, dokázať ich vykonštruovanosť a poukázať na rodovo hierarchizovanú sociálnu realitu (Barša, 2002).

Najmä téma subjektu, ktorý je podľa Foucaulta sociálne a historicky vykonštruovaný, a kritika univerzálnosti osvietenského subjektu je pre filozofky prítiažlivá. Filozof zároveň neoddeliteľne prepája ľudskú subjektivitu, identitu a sexualitu a stavia ju priamo do stredu diskurzu. Neexistujú pred ním ani mimo neho (mienený diskurz), ale vznikajú priamo z neho prostredníctvom diskurzívnych praktík (Farkašová, 2002).

Pochopiť príspevok Michela Foucaulta k otázke sexuality znamená nasledovať jeho záujem o fungovanie moci, ktorý neoddeliteľne spája s formovaním subjektu. Potreba definovať moc a mocenské vzťahy predchádza štúdium subjektu. Sleduje myšlienkové

procesy spoločnosti súčasne s premenou historických epoch a vytvára tak pozoruhodné mapy pôsobenia moci. Vo vznikajúcich opozíciách mužov a žien, psychiatrov a duševne chorých, rodičov a detí odкрýva mocenské vzťahy a vypracúva kritiku spoločnosti. K týmto analýzam sa pripájajú feministky tzv. prvej vlny foucaultovského feminizmu, Sandra Lee Bartky či Susan Bordo a dávajú ich do súvislosti s disciplináciou žien.

Tvrdenie, že moc je všadeprítomná a sociálny život je sieťou mocenských vzťahov a je potrebné túto moc analyzovať na lokálnej úrovni, smeruje k hľadaniu politickej stratégie. Podľa Foucaulta, ak existuje spôsob ako naštříbiť a premeniť diskurzívne-mocenské režimy, nájdeme ho v politickom odpore na úrovni utvárania osobnej identity. Pri hľadaní stratégií odporu navrhuje zamerať sa na lokálnu rezistenciu a nehľadať univerzálne pravdy a odpovede. Efektívnejší spôsob boja s nadvládou pohlaví a formovaním politických a sociálnych požiadavok sa odohrá na lokálnej a historickej úrovni (Farkašová, 2002).

Aj uznanie, že mocenské vzťahy sú primárne zamerané na telo a uznanie telesnej povahy subjektu je priaznivým spojením Foucaulta a feministiek. *„Ľudské telo vstúpilo do mašinerie moci, ktorá ho opracúva, rozčleňuje a znovu skladá. Začala sa rodiť politická anatómia, ktorá bola zároveň mechanikou moci, ona definuje ako sa možno zmocniť tiel druhých, a to nielen na to, aby robili, čo si želáme, ale aby pôsobili, ako chceme, technikami, s rýchlosťou a účinnosťou, akú určíme. Disciplína tak fabrikuje podriadené a vycvičené telá, poslušné telá (Foucault, 2000, s. 139).“*

V Dejinách sexuality (1999), ktoré boli kľúčovým textom pre štúdium a analýzu sexuality, sa Foucault prikláňa k myšlienke, že spoločenský a dobový diskurz, ktorý je ohniskom pre premenu, pochopenie a reguláciu sexuality, určuje mieru prísnosti a spôsob ako je tento aspekt života v spoločnosti chápaný. Diskurz poháňaný mechanizmami moci mocenské účinky na spoločnosť buď utužuje, alebo rozvoľňuje. Zároveň upozorňuje na to, že *„sex slúži ako matrica disciplín, ako princíp regulácií (Foucault, 1999, s. 169).“* Tématizuje ho politika, ale i ekonomika skrze kontrolu pôrodnosti a ideológia skrze kampane o morálke a zodpovednosti. Nemali by sme sa nádejať, že ak pristúpime na hru sexu, povieme tak nie moci. Je to totiž práve naopak.

Foucault upozorňuje na to, že moc, ktorú analyzuje, vyjadruje vzťahy medzi jednotlivcami. Analyzuje mocenské vzťahy, ktoré chápe ako spôsob jednania pôsobiaci na iné jednanie. Dva prvky, medzi ktorými k danému vzťahu dochádza, sú preň nevyhnutné. Mocenské vzťahy sú neodmysliteľnou súčasťou spoločnosti a spoločnosť nemôže existovať

bez možnosti pôsobenia na jednanie druhých. Driemu v opozíciách ako muž-žena, psychiater-duševne chorý, rodič-dieťa a pod (Foucault, 1996).

Aby sme mohli hovoriť o subjekte, ktorý analyzuje a popisuje postštrukturalizmus, pozrime sa na jeho zrod, ktorý pripúšťa Foucault skrze zánik tela. Telo je len priestorom pre zápis historických a kultúrnych skutočností. Práve história je skrze označovanie tela jeho skazou a ničiteľom. Aby mohol vzniknúť hovoriaci subjekt a jeho signifikácia, telo sa ako „*povrch pre záznam udalostí* (Foucault, 1994, s. 81)“ rozpadá pod ťarchou kultúrnej nadvlády, zápisu a tvorby (Butler, 2003). V tomto kontexte definuje Foucault genealógiu ako metódu, akou vznikajú jeho historické práce. Spája v tejto vede analýzu tela a histórie a poukazuje na ich vzájomnú súvislosť, ktorá podčiarkuje význam tela ako priestor na zaznamenávanie historických momentov.

1.3 Disciplinácia tiel

Veľký projekt, ktorému Foucault venoval veľkú časť svojej filozofickej práce, sa odvíja od prvej myšlienky analyzovať zdroj väzenia. Historické fakty, ktoré zakomponoval do svojej knihy *Dozerať a trestať*, mali za následok nielen podrobnú analýzu javov mučenia, trestania a disciplinácie, ale úžasný objav v oblasti otázky subjektu. Odhalil nielen represívnu povahu moci, ale i jej produktívny charakter. Moc produkuje realitu a produkuje individua, dokonca i poznanie o nich. Vzťah medzi subjektom, diskurzom a mocou nie je pre Foucaulta len negatívny, ale v dimenziách produkcie i pozitívny.

„Telo je priamo vnorené do politického poľa; mocenské vzťahy sa ho bezprostredne zmocňujú; obkolesujú ho, označujú ho, cvičia ho, mučia ho, nútia ho pracovať, vnucujú mu ceremónie, vyžadujú od neho znaky (Foucault, 2000, s. 30).“ Politické sily, ktoré nad telom získavajú moc, aby z neho vytvorili nástroj produktivity, nie sú vtelené len do princípov násilia či ideológie. Spôsob, ktorým dochádza k podrobovaniu tiel, môže byť aj fyzický, materiálny a pritom nenásilný. Foucault takto definoval politickú technológiu tela, ktorá nielen telá ovláda, ale aj poznáva jeho fungovanie a získava o ňom vedenie. Prepojenosť vzťahu moc a vedenie zapríčiňuje, že mocenské vzťahy sa vyskytujú v poli vedenia a každé vedenie vytvára mocenské vzťahy (Foucault, 2000).

Poukázanie na vplyv moci a politických síl na telá subjektov znamenalo snahu analyzovať i spôsob, ako sa zabezpečuje ich poslušnosť. Obširná téma disciplinácie, a prostredníctvom architektonického objavu Panoptika i sebadisciplinácie, poukazuje na spôsob, akým sa produkujú tzv. poslušné telá. *„Disciplinácia je mocou, ktorej hlavnou funkciou nie je vyberať a odoberať, ale „vycvičiť“ - aby sa potom dalo ľahšie vyberať a odoberať. Nezreťazuje sily, aby ich redukovala; usiluje sa sily spojiť dohromady, aby ich znásobila a urobila užitočnými (Foucault, 2000, s. 172).“*

Prostriedkom, ktorý zabezpečuje disciplináciu tiel, je hierarchický dozor a neustála viditeľnosť jednotlivých tiel. Táto viditeľnosť bola zabezpečená novými technikami v architektúre a rozložením síl v dozorcovskom aparáte. V architektonickom prevedení sa uprednostňovala viditeľnosť budovy alebo jej stráženosť zvonku a precízna vnútorná prepojenosť. Či už išlo o školy, nemocnice, väzenia, bolo potrebné zviditeľniť všetkých, ktorí sa vo vnútri nachádzali. Pri rozvrhovaní budov sa myslelo nielen na to, napr. vbudovávaním okienok do ciel, ale i na dostatočné zviditeľnenie dozorcov. Strategicky sa miesto ich

pôsobenia umiestňovalo na vyvýšené miesta. „*Disciplinárne inštitúcie splodili kontrolnú mašinériu, ktorá fungovala ako mikroskop správania; vytvorili jemné a analytické rozlíšenia, ktoré ľudí obkolesili aparátom pozorovania, zaznamenávania a drezúry (Foucault, 2000, s. 175).*“

Vyvrcholením disciplinácie tiel je vyvinutie systému ich sebadisciplinácie využitím princípu panoptizmu. Panopticon, navrhnutý Benthamom, sa pre Foucaulta stáva dokonalou podobou moci a jej účinkov. Je navrhnutý tak, že vo väznených vyvoláva pocit neustálej viditeľnosti, a tak prispieva k automatickému fungovaniu moci aj bez jej skutočného vykonávania. Účinkovanie moci tak zabezpečujú samotní uväznení. Cieľom tohto systému bolo zabezpečiť to, aby moc bola viditeľná a zároveň neoveriteľná.

Podoba budovy, ktorá ma toto všetko naplniť, je nasledovná: tvar budovy je prstencový a v jej strede je umiestnená dozorcovská veža. Tá má po svojom obvode okná smerujúce k múrom prstenca, kde sa nachádzajú cely. Každá cela má dve okná, jedno obrátené k oknám veže a druhé smerom von, aby do cely mohlo prúdiť svetlo. Jednotliví väzni sa tak stávajú neustále viditeľnými vďaka účinkom svetla i situovanosti dozorca. Dozorcovská veža je koncipovaná tak, aby väzni nemohli odhadnúť, kedy sa v nej dozorca nachádza a kedy nie. Okná veže sú zakryté žalúziami, ktoré zabraňujú umožniť viditeľnosť dozorca. Tento architektonický náčrt do dôsledkov vypracoval a vylepšil princíp opozície vidieť a byť videný. „*Panoptikum funguje ako isté laboratórium moci. Vďaka svojim mechanizmom pozorovania nadobúda účinnosť a schopnosť preniknúť do ľudského správania; z každého pokroku moci sa získava vedenie, ktoré všade tam, kde moc pôsobí, odhaľuje nové objekty poznávania (Foucault, 2000, s. 205).*“

Pre problematiku rodovej diferenciácie je teória disciplinácie kľúčovou témou a stáva sa predmetom analýzy foucaultovských filozofií, ktoré z nej vyvodili praktické dôsledky. V nasledujúcej kapitole sa budeme venovať tomu, ako sa definícia disciplinácie modifikuje so zdôraznením jej účinkov na ženy. Pretože to bola požiadavka, ktorú feministky od Foucaulta „žiadali“ a nikdy nemohli obdržať. Totiž aby poukázal na otázku disciplinácie v kontexte mužov a v kontexte žien, čo však nebol cieľ jeho genealogickej práce. Je mu preto vyčítaná tzv. rodová slepota, ktorú mu vyčíta Sarah Lee Bartky (preklad autorky, 1988, s. 95): „*Foucault je slepý k tým disciplinám, ktoré produkujú modalitu zosobnenia, ktorá je špecificky ženská. Prehliadol formy subjektivizácie, ktorá vytvorila ženské telo na zvečnenie ticha a bezmocnosti tých, na ktorých sa tieto disciplíny podpisujú.*“

1.4 Rodová a pohlavná identita v diele Michela Foucaulta

Pre samotného Foucaulta sa história ženského tela nelíši od histórie tela mužského a disciplinárne techniky neoperujú na pohlaviach rozlične. Telo je síce ovplyvnené rodovou konštrukciou, no definujeme ho i skrze iné charakteristiky: trieda, rasa a pod. Týmto sa prelomuje absolútna bipolarita medzi pohlaviami. Nejde však o popieranie konštruovania ženských a mužských tiel rozličným spôsobom, ale o zdôraznenie rozdielného pôsobenia sociálnych a historických vplyvov. Ak sa však pozrieme podrobnejšie na jeho dielo *Dejiny sexuality*, nachádzame tam poznámky k špecifickému chápaniu ženskej sexuality, k jej hysterizácii. V tomto procese bola ženská sexualita chápaná troma rôznymi spôsobmi: ako niečo, čo majú muž a žena spoločné, príp. čo má v dokonalosti len muž a žene to chýba, a nakoniec ako to, čo samo konštituuje telo ženy, riadi ho podľa princípov rozmnožovania a v jeho dôsledku ženské telo neustále rozrušuje. Žena bola chápaná ako nasýtená sexualitou, ktorou bolo toto telo integrované pod dojmom patológie, ktorá mu mala byť vlastná, do poľa medicínskej praxe; tak bolo následne ženské telo prepojené so spoločenským telom, rodinným priestorom, a životom detí. Najviditeľnejším obrazom hystérie, s ktorou sa pristupovalo k chápaniu ženského tela, bol obraz matky ako neurotickej ženy (Foucault, 1999).

Ak by sme sa chceli pozrieť na podobný príklad, ktorý síce nepoukazuje na vývoj ženských tiel jednoznačne, ale skrze podrobnú analýzu mužských tiel ho môžeme vystopovať, pozastavme sa pri ďalšom zväzku *Dejín sexuality*. Foucault analyzuje etiku antických Grékov, ktorá mužstvo štylizovala skrze aktívne prežívanie sexuálneho života. Sexuality boli rozlíšené nie ako mužské či ženské, ale ako pasívne či aktívne. Ich postoj k sexu sa odvíjal od maximalizácie sexuálneho pôžitku a rozkoše a nebola tam z toho hľadiska potreba rozlišovať heterosexuálnu a homosexuálnu. Pre muža sa stalo formou tabu neprípustné štylizovať sa do ženskej podoby, pretože ženy nemali možnosť sa aktívne realizovať, preto akékoľvek vstúpenie do ženskej role znamenalo vstúpiť do role pasivity. Zo strany Foucaulta tu nešlo o zámernú analýzu mužskej a ženskej polarity, ale o zdôraznenie starogréckeho umenia, ktoré do erotiky vstupovalo, dôraz na princípy slasti a pôžitku, ktoré boli v ich civilizácii kľúčové, a na pozície pasívneho či aktívneho prístupu k nim, na základe ktorých sa rozlišovalo mužstvo a ženstvo (McNay, 1992).

Najzaujímavejším príspevkom Foucaulta k otázke pohlavia a rodovej identity je predslov k denníku známeho hermafrodita 19. storočia, v ktorom predkladá názory rázovitého charakteru. Dokazuje zásadnú hypotézu, ktorú nastolil v prvom diele *Dejín sexuality* a to, že

naša sexualita je podrobená represívnym činom zo strany mocenských štruktúr, akými je štát v podobe medicíny či psychiatrie, a zároveň cirkev. Herculine Barbin, ktorá sa narodila ako žena, no vo veku dvadsiatom, keď sa priznala pred lekárom i pred kňazom, že sa nestotožňuje so ženským pohlavím, bola prinútená si pohlavie oficiálne zmeniť. Došlo tak k presne Foucaultom identifikovanému represívnemu úkonu, ktorý potvrdzuje, že nad sexualitou ľudí majú kontrolu mocenské inštitúcie. Foucault zároveň poukazuje na život Herculine ako na bezstarostný svet, v ktorom existuje v zabudnutí na identitu. V denníkoch Herculine sa nám otvárajú nové možnosti ustanovovania a chápania pohlavnej identity.

Kategóriu pohlavia Foucault definuje skrze pojem sexuality a chápe ho skôr ako *„otvorený a komplexný historický systém diskurzu a moci, ktorý vytvára nesprávny názov pohlavie ako súčasť stratégie utajovania, a zároveň permanentného uchovávanía mocenských vzťahov (Butler, 2003, s. 134).“* Jeho dejiny sexuality sa stávajú dejinami pohlavia, ktoré chápe ako historicky skonštruovanú kategóriu, ktorá zahŕňa a utajuje účinok mocenských vzťahov. Z toho vyplýva i jeho problém s feminizmom, ktorý je sústredený na rod ako východiskovú kategóriu a prechádza tak z kategórie pohlavia ako binárneho systému smerom k problematike rodu. On sám sa skôr sústreďuje na to, ako sa pohlavie a pohlavná diferencia sústreďuje nevyhnutne na znaky telesnej identity. Pohlavie chápe ako princíp, v ktorom sa zoskupujú určité sociálne obmedzenia a stáva sa tak regulatívnou kategóriou. Stať sa pohlavne určenou identitou znamená dostať sa pod vplyv zákona a jeho regulatívnych účinkov. V denníkoch hermafrodita Herculine Barbina poukazuje na tieto regulatívne stratégie účinkujúce na pohlavne určené telo. Tvrdí, že pohlavie unifikuje jednotlivé funkcie a významy, a preto si myslí, že ak by došlo k strate pohlavia, jednotlivé funkcie, významy, orgány, somatické a psychické procesy sa bezstarostne rozptýlia. V pohlavne neurčenom svete rozbújnie rozkoš presahujúca dovtedajšie obmedzenia, preto vo svete Herculine Barbin hovorí ako o bezstarostnom svete plnom rozkoši v zabudnutí. Naznačuje, že to, že sa Herculine ocitla v kláštore medzi samými ženami a jej sexualita bola skrytá za jej pohlavnú identitu ženy, jej umožnilo prežívanie spomínaného sveta rozkoši bez identity. Môžeme v tom odhaliť Foucaultov názor na homosexualitu, v ktorej vidí vyslobodenie z limitov pohlavnej určenosti a chápe ho ako nástroj prekonania kategórie pohlavia.

Herculine sa vo svojej situácii síce ocitá „mimo“ zákon, i tak ju, resp. jeho, ten zákon dostihuje a ono „mimo“ zákon sa stále drží v rámci neho. Nestáva sa schváleným subjektom, ale subjektom tápajúcim, nelegitímym, v ktorého situácii vyvstávajú mnohé nové otázky. Foucaultova sentimentálna analýza Herculine ako subjektu pohrúženého v slastnom zabudnutí

bez identity sa ukazuje ako nedovedená do dôsledkov. Nedôjde k bujneniu rozkoší bez zabudnutia a toto Foucaultom definované pohlavie, ktoré obíde obmedzenia stanovené zákonom, je potrebné z postštrukturalistických pozícií jednoznačne odmietnuť. Nezabudnime však na otázku, ktorá nám z foucaultovského odkazu vyvstáva: Aké sociálne praktiky a konvencie vytvárajú sexualitu v takejto podobe? Po stopách tejto otázky nasledujeme produktívny rozsah moci a špecifické mechanizmy moci, ktoré produkujú sexualitu.

1.5 Kritika Foucaultovej teórie moci

Aby sme poukázali na to, že feministické filozofky Foucaulta nielen slepo nasledujú a inšpirujú sa ním, ale vznášajú voči nemu zo svojich pozícií i oprávnenú kritiku, prípadne s ním polemizujú, pozrime sa na esej Nancy Hartstock, *Foucault on power: A theory for women?* (1990). Zdôrazňuje tu zásadný rozpor medzi teóriou moci, ktorá je vykonávaná na ženách a teóriou moci pre ženy. Kým feministky sa dovtedy venujú a analyzujú prvú spomínanú, Hartstock poukazuje na spôsob, ako sa rekonštruovaním Foucaultovej teórie prepracovať k moci pre ženy.

Kritika Foucaulta súvisí nielen s jeho niekoľkokrát spomínanou genderovou slepotou, ale i s postojom, v ktorom sa identifikuje s mocou. Hartstock tak tvrdí z dvoch dôvodov. Foucault píše zo strany vládca, i napriek veľkým sympatiám s podrobenými. Píše z pozície samovyhlásenej väčšiny a zároveň opomína systematicky nerovné vzťahy, ktorých nerovnosť v jeho príspevku mizne. Na základe toho Hartstock usudzuje, že sa nachádza na strane moci. Za iné indície k tomuto tvrdeniu autorka poukazuje na jeho názor na pracujúcu triedu a ich vedenie. Považuje ich za roztrieštených a neorganizovaných, pričom im chýba autonómny život. S tým je spojená jeho výzva po odpore a odkrytí systému mocenských vzťahov. Avšak nikdy sa jasne nevyjadrí k tomu, čo tým konkrétne myslí. Argumentuje, že úlohou intelektuálov nie je stať sa hnutím pre fundamentálnu zmenu, ale skôr bojovať proti formám moci, ktorá môže transformovať hnutia do nástrojov nadvlády. Je možné, že jeho väčší dôraz na odpor než na transformáciu a zmenu vychádza z jeho pesimistickej pozície. Moc je podľa neho navždy rastúca a škodiaca. Jediný spôsob ako zmeniť súčasný systém, je vylúčiť z neho našu participáciu.¹

Hartstock odmieta myšlienku, že individuum je konštituované ako efekt moci a zdôrazňuje jeho historické, politické a teoretické konštituovanie.² Sme tvorcami histórie rovnako ako objekty tých, ktorí históriu tvoria. Ďalej sa musíme vrátiť k práci na epistemologickom základe a na základe neho si uvedomiť, že vedenie existuje. Mali by sme pri vytváraní teórie moci brať do úvahy našu každodennú praktickú aktivitu, skrze ktorú

¹Foucault, naopak, vypracúva bodový systém boja s mocou, ktorý môžeme nájsť napr. v diele *Myšlení vnějšku* (pozn. autorky)

²Na tomto mieste si autorka zjavne protirečí a neuvedomuje si, že historické, politické a vedecké konštituovanie subjektu rovnako vytvárajú diskurzy moci (pozn. autorky)

projektujeme naše porozumenie svetu.³ Nesmieme sa vzdať tvrdenia, že materiálny život, nielen štruktúry, limitujú naše pochopenie sociálnych vzťahov a systémov dominancie. Nevyhnutné je rozpoznať náročnosť tvoriacich alternatív. Rasa, trieda a gender vo svojom politickom boji dosahujú vysokú úroveň teórie a vzdelania, ktorá vzrastá práve vďaka tomu boju. Na záver Hartstock vyzýva, resp. podčiarkuje nevyhnutnosť politickej akcie ako spôsob participácie na premene mocenských vzťahov.

Foucault odmieta akúkoľvek formu totalizujúceho diskurzu. Pravdu chápe ako prostú chybu odolnú voči nemennej forme v dlhom procese histórie. Argumentuje, že letmý pohľad rozptyľuje a triešti jednotu ľudského bytia, cez ktorú hľadá rozširovanie vlastnej suverenity. Týmto filozof odmietol modernitu.

Individuá sú videné ako telá a diskurzy konštituované skrze efekt moci. Takže moc je videná ako moc, ktorá ovláda iných, či ako skupina prípadne trieda ovládajúca iných. Z autorovej pozície je ťažké lokalizovať nadvládu vrátane nadvlády v rodových vzťahoch. Sice hovorí o dominancii indivíduí, no na druhej strane odmieta nadvládu skupiny nad skupinou. Je to platné pre abstraktné indivíduá, nie pre ženy či mužov. Spôsob, ako môžeme pochopiť moc, je predstaviť si ju ako pavučinu. Ide o ďalší spôsob, ako nechať moc zmiznúť. Nadvláda, do ktorej každý z nás prispieva, nesie náznaky rovnosti a akcie skôr, než náznak nadvlády mnohých nad jedným. Naznačuje, že nielenže sme si rovní, ale tí, ktorí sú na spodku, sú zodpovední za našu situáciu.⁴ Moc, ako hovorí, prichádza zdola. Hovorí, že skôr než aby moc prichádzala z centra alebo zvrchu, suverenita začína z nepatrných mechanizmov, ktoré má každý vo vlastnej histórii. Takto sa transformuje do globálnej podoby a podrobené skupiny participujú na vlastnej nadvláde. Foucaultov argument vzrastajúcej analýzy moci by mohol viesť k verzii obviňovania obete.

Ďalšou charakteristikou moci je, že ju chápe ako vlásočnicu, ktorú treba analyzovať z jej extrémov. Lokalizovanie moci sa nám nepodarí v jej suverenite, ale v lokálnych materiálnych inštitúciách. Práve toto uchopenie vedie k záveru, že moc je všade. Celý náš sociálny život je sieťou mocenských vzťahov, ktoré by nemali byť analyzované na celej škále

³O to sa filozof snaží napr. príspevkom k postmoderným jazykovým hrám. (pozn.autorky)

⁴Pravdou je, že najspodnejšie vrstvy spoločnosti sa ľahšie nechajú zlákať k uchopeniu moci, pretože si potrebujú dokazovať svoje mocenské postavenie. Z toho vyplýva Foucaultova nedôvera voči najnižším spoločenským vrstvám. (pozn. autorky)

sociálnych štruktúr, ale na lokálnej, individuálnej úrovni. Tým, že sa ukazuje, že moc je všade, vlastne nie je nikde.⁵

To, že odmietol pozície fundamentalizmu i pozíciu neodôvodnenej nádeje, zosobnenej v liberalistoch, ho stavia do pozície bez pevnej pôdy pod nohami. Tak zlyháva jeho snaha podať akýkoľvek dôvod k odporu. Hovorí, že ak sa nám stratégia odporu podarí, zmeníme diskurzívnu identitu za inú a v tom procese vytvoríme nový útlak. Jeho odkazom je, že by sme mali opustiť modernitu či pristúpiť k náhradnej konverzácii a ponúka nám prístup k odporu ako jedinej stratégii, ktorá je nám otvorená. Ale ak nebudeme tvoriť novú spoločnosť, ktorá bude viac než spoločnosťou, nebude to pre nás fungovať.

Interpretáciou myšlienok tejto autorky sme sa v predchádzajúcej kapitole pokúsili predstaviť vnímanie Foucaulta tradičnými feministkami. Môžeme tieto myšlienky zhrnúť ako dôsledné nepochopenie Foucaultovho diela, pretože za mnohými názormi odкрývame rozporuplnosť a protirečenie na strane filozofky. Z toho dôvodu je kapitola vybavená poznámkovým aparátom a komentárom autorky tejto práce, ktorá sa skôr prikláňa na stranu Foucaulta a zastáva jeho analýzu moci a boj s ňou. Nancy Hartstock sa síce pokúsila o definovanie teórie moci pre ženy, no bohužiaľ sa jej nepodarilo pádne argumentovať v prospech jej myšlienok.

⁵Faktom je, že filozof chápe moc ako funkciu, silu, nie ako stav. To znamená, že moc je pohyblivá a pôsobí na rôzne aspekty spoločnosti. Súčasne s Lacanom sa Foucault kloní k myšlienke, že „Nevedomí je politika.“ To neznamená, že moc neexistuje, ale že je náročné ju lokalizovať. (pozn. autorky)

1.6 Zhrnutie

V prvej kapitole sme sa pokúsili poukázať na to, ako filozofia francúzskych štrukturalistov, najmä filozofia Michela Foucaulta, formuje feministický prúd 90. rokov 20.storočia, predovšetkým postštrukturalizmus. Pozornosť sme smerovali k štrukturalistickej lingvistike a k priestoru, ktorý v rámci jej teórií pre feministické myslenie vyvstáva. Najdôležitejším východiskom sa pre nás stáva filozofia Michela Foucaulta, pretože ňou filozofky, ktoré nás v nasledujúcich kapitolách práce budú zaujímať, boli výrazne ovplyvnené a inšpirované. Jeho analýzy diskurzu, moci a subjektu sme síce zatiaľ pojali s menším dôrazom na feministickú filozofiu, no následne sa budeme venovať dôslednejšie Foucaultovmu výraznému vplyvu na tieto feministické prístupy.

Cieľom prvej časti práce bolo pochopiť a definovať filozofické tézy a pojmy, ktoré sú nevyhnuté k analýze rodu, na ktorú sa práca chce zamerať. Aby sme mohli podrobne rozpracovať vybrané feministické koncepty rodu, na ktoré sa chceme následne sústrediť, tento prehľad východísk a koreňov postštrukturalizmu bol pre nás nevyhnutný a prínosný. Získali sme základnú orientáciu v témach, s ktorými analytičky rodovej problematiky pracujú a môžeme sa o to intenzívnejšie zahĺbiť do ďalších myšlienok a diskusií o otázke pohlavia a rodu.

2. FOUCAULTOVSKÝ FEMINIZMUS

V predchádzajúcej kapitole sme mali možnosť vidieť, ako sa postštrukturalistický feminizmus vysporadúva s odkazom filozofa a mysliteľa Michela Foucaulta a najvýraznejšie to môžeme postrehnúť v odnoži feminizmu, ktorá sa nazýva foucaultovský, či prvá vlna postštrukturalistického feminizmu. Inšpiruje sa najmä teóriou modernej moci, ale i disciplináciou tel, ktorú špecifickým spôsobom aplikuje na ženské telá. Ústredným predmetom tohto filozofického myslenia je rod, rodová rozdielnosť a jej analýza v rôznych kontextoch. Zameriame sa najmä na konkrétne príklady ako rod determinuje ženské telá, ako sa odlišujú prístupy ženského a mužského subjektu k telu. Nadstavbou tejto kapitoly budú praktické príklady v podobe komplexného náhľadu do teórie disciplinárnych praktík Sandry Lee Bartky a feministickej analýzy stravovacích porúch s dôrazom na mentálnu anorexiu. Poukážeme na koncepciu západného tela, jeho vnímanie v súčasnej spoločnosti najmä s prihliadnutím na odlišné, omnoho prísnejšie chápanie ženského tela a jeho podriadenosti a podmienenosti kultúrnemu a spoločenskému diskurzu.

2.1 Disciplinácia ženských tiel

Absolútne najzásadnejšie sa k odkazu moci vyjadruje vo svojom diele Sandra Lee Bartky a to v eseji Foucault, feminity and modernization of patriarchal power (1988). Tvrdí, že sa síce rodíme ženami a mužmi, no femínnymi či maskulínnymi sa stávame. Rozhodla sa preto preskúmať tie disciplinárne praktiky, ktoré produkujú telá svojimi gestami a výzorom jasne rozoznateľné ako femínne. Jednotlivé praktiky rozdelila do troch kategórií a to na tie, ktoré produkujú telá určitej veľkosti a obecnej konfigurácie, praktiky prinášajúce škálu špecifických gest, postojov a pohybov a poslednými sú tie, ktoré tvoria z tela zdobený povrch. Zjednodušene povedané, ide o princípy cvičenia a diét slúžiacich k ovládaniu telesnej váhy, o pohyby, ktoré sa žena potrebuje naučiť a reprodukovať, aby pôsobila žensky, a o rôzne kozmetické a farebné úpravy, ktorými žena vylepšuje a zdobí svoje telo, aby sa prispôbila celospoločenskej móde. Rozšírila tak Foucaultovu koncepciu disciplinácie tiel o rodový aspekt odrážajúci sa v jednotlivých, vyššie uvedených praktikách.

Tvarovanie ženského tela sa prispôsobuje súčasným tendenciám a móde, podľa ktorej ženy cvičia či podstupujú rôzne diéty, aby dosiahli cielený výsledok. Dnešná spoločnosť preferuje ako model ideálnej ženskej postavy štíhle telá s malými prsiami, úzkymi bokmi na pokraji podvyživenosti, ktoré, ako autorka popisuje, sa podobajú skôr adolescentnému chlapcovi, či pubescentnej dievčine než dospeléj žene (Bartky, 1988). Kto modelu normálne nezodpovedá, podriaďuje sa drastickým diétnym programom. Ženské magazíny prezentujú variácie diétnych programov, ktorými sa ženy môžu požadovanému ideálu ak už nie vyrovnáť, tak aspoň priblížiť. Ich stravovacie návyky sú pod dozorom a ich pevná vôľa je testovaná a monitorovaná. Tento typ disciplinácie často ústí do zdravotných problémov a chorôb ako bulímia či anorexia, ktorými sa budeme zaoberať v ďalšej podkapitole. Ďalšou „tyraniu štíhlosti“, ako tieto praktiky autorka nazýva, sa stáva cvičenie. Samozrejme, cvičenia sú i mužskou doménou a tí sa venujú nielen cvičebným programom ako jóga, aerobik, kalanetika či pilates, ale i posilňovacím cvičeniam vo fitness centrách, kde zdvíhajú rôzne stroje a používajú techniku k vylepšeniu telesnej konštitúcie. Dôležitým rozdielom je však to, s akým cieľom k týmto cvičeniam muži a ženy pristupujú. Ženy cvičia kvôli posadnutosti svojou váhou, a teda s úplne iným cieľom a v inom duchu než to robia muži.

Iným rozdielom v disciplinácii ženských a mužských tiel je kontrola pohybov, postojov a gest. Ženy sa v priestore pohybujú inak a inak im prísluší priestorové možnosti využívať. Napr. sed na autobusovej zastávke vyzerá u žien diametrálne odlišne ako u mužov.

Ženy sú väčšinou maličké, napnuté a zaberajú minimum priestoru, kým muži do neho naopak expandujú. Nohy majú rozťahnuté ďaleko od seba a ramená voľne položené, avšak v čo najväčšej vzdialenosti od tela. Toto je jeden z príkladov, ktoré autorka uvádza a ktoré poukazujú na fakt, že existuje rozdiel v tom, čo si vo svojom postoji dovoľia ženy, a čo muži. Chôdza žien je viac disciplinovaná a kontrolovaná, chôdza mužov je rázna, rytmizovaná a sebavedomá. Výraz tváre a pohľad sa prispôsobuje určitým zvykom. Žena sa viac usmieva na mužov než na iné ženy a pekné ženy spravidla nevenujú pohľad nevýrazným ženám a pod. V pohybe ženy musia skĺbiť tri predpoklady, ktoré ju učinia dostatočne ženskou. Stiahnutie tela musia spojiť s ladnosťou a do pohybov zakomponovať erotiku spojenú s cudnosťou. Okrem iného majú sťažené podmienky elementami ako sú vysoké podpätky, krátke sukne či tesné oblečenie. Pohyby žien vychádzajú z vnútra ich tiel, no sú neustále riadené mužmi a ich dopytom či záujmom. Opäť nachádzame rozdiel medzi mužským a ženským prejavom najmä v jeho verejnom prevedení. U mužov vystopujeme väčšiu istotu a sebavedomie, u žien skromnosť, ladnosť a precízne sústredenie na každý pohyb, gesto či postoj.

Poukážeme i na ozdobnosť ženského tela a na skrášľovacie procedúry, s ktorými žena k svojmu telu pristupuje. Môžeme zdôrazniť make-up, výber oblečenia a kozmetické prípravky či kúry, ktoré udržiavajú telo ženy v každom okamihu precízne upravené. Do týchto procedúr spadá i starostlivosť o pokožku a odstraňovanie vlasov z konkrétnych miest ženského tela, vrátane tváre. Na to existujú rôzne techniky, ktorými sa ženy o svoje telo starajú. Zaujímavosťou je, že do tejto problematiky v súčasnosti spadá i medicínsky diskurz a využíva normalizačný potenciál kozmetického priemyslu. Starostlivosť o pokožku je témou pre dermatológov, ktorý ponúkajú i procedúry ako chemický peeling a hĺbkové čistenie pleti. Na staroslivost' o pleť, rovnako ako starostlivosť o vlasy sú potrebné určité špeciálne vedomosti a zároveň ohromná investícia času, nehovoriac o investícii finančných prostriedkov. Ženy musia poznať ako manipulovať s rôznymi prostriedkami na úpravu, ako nanášať maskaru či rúž a riadiť sa pritom zaužívanými pravidlami a módnymi zvyklosťami. Nanášanie make-upu je v módnom priemysle vyjadrené ako estetická štylizácia ženy, v ktorej môže vyjadriť vlastnú individualitu. Je chápaná ako umelecké dielo, „*ale uvedomme si, že žena, ktorá sa rozhodne make-up nepoužívať je sankciovaná inak, ako ktosi, kto nechce používať vodové farby (preklad autorky, Bartky, 1988, s. 100)*“, ironizuje Bartky.

Keďže sa pokúšame hovoriť o mikromoci, ktorá nie je elitárska, ale asymetrická, vyplýva nám z toho otázka, kto sú disciplinátori. Foucault moc spojil s konkrétnymi inštitúciami, no Bartky sa snaží poukázať na to, že mikromoc nemusí byť vždy s nimi spojená. Anonymita a široké rozptýlenie disciplinárnej moci má kruciálne následky na

podriadení žien, o ktorom tu hovoríme. Disciplínu môžeme chápať ako nariadenie od neelitárskych a asymetrických autorít, ktoré sa orientujú na subjekty. Zároveň však môže byť disciplinácia dobrovoľná, napr. ak jedinec túži po iniciácii do spirituálneho hnutia. Samozrejme, tieto dva princípy sa môžu vzájomne kombinovať. Femínna telesná disciplína má zjavne duálny charakter. *„Disciplinárne praktiky ženskosti produkujú podrobené a vycvičené telá. Musia byť však chápané ako aspekty omnoho väčšej disciplíny, utlačujúceho a nerovnostárskeho systému sexuálneho podriadovania. Tento systém cieľi k premene žien na poslušné a povolné spoločníčky mužov rovnako, ako armáda cieľi k premene jeho ľudského materiálu na vojakov (preklad autorky, Bartky, 1988, s. 103).“* To, že chýba formálne viditeľná autorita a verejný systém sankcií má za následok, že dochádza k zásterke a imperatív ženskosti je chápaný ako záujem o dominanciu. Chýbajúca formálna autorita však neznamená, že ženy, ktoré sa nepodvolia, nebudú sankciované. Práve naopak, čelia odmietnutiu mužského patronátu, čo sa odráža stratou potrebnej intimity, či stratou slušnej existencie. Ženy nie sú trestané len spoločnosťou, najmä jej mužskou časťou, za zlyhanie sa trestajú i samy. *„Hĺbka zahanbenia týchto žien je zároveň mierou ich osvojenia patriarchálnych štandardov telesnej prijateľnosti. Osvojenie chápeme ako začlenenie do štruktúry osobnosti a ňou referujeme k tým režimom percepcie a seba-percepcie, ktoré umožňujú osobnosti rozlíšiť seba od ostatných osobností a zároveň od vecí, ktoré nie sú osobnosťami (preklad autorky, Bartky, 1988, s. 104).“*

Foucault opisuje premenu tradičnej moci na modernú, čo sa vyznačuje vplyvom moci na myseľ jedincov, nie hrozbou telesných trestov či uväzneným. Vyznačuje sa to dvoma vecami: lepšou kontrolou nad telami a ich činmi, kontrolou, ktorá nemôže byť dosiahnutá bez nepretržitého dozoru a bez dokonalého porozumenia konkrétnych jedincov. Tak sa rodí moderná sociológia a psychológia, aby odpovedala na potreby modernej moci. Moc sa stala anonymnou, kým projekt kontroly vybudoval novú individualitu. Foucault v skutočnosti verí, že činnosť moci konštituuje subjektivitu subjektu. Navracia sa tak obraz panoptika: to, že jedinec verí, že môže byť kedykoľvek kontrolovaný a sledovaný, ho vedie k prevzatíu kontroly nad sebou samým. Ženy majú špecifickú skúsenosť s modernou mocou. V súčasnosti je žena omnoho menej kontrolovaná ako bola v minulosti. Má omnoho viac pohybu, možností a môže si užívať vymoženosti, ktoré žena minulých storočí nemohla. Nie je spojená s rodinnou a súkromnou sférou tak fatálne, ako bola v minulosti. Napriek tomu sa stala vážnom Panoptika a osvojila si princípy sebakontroly a oddanosti k neustálemu sebadohliadaniu. Nepretržitou kontrolou make-upu, strachu z rozčuchaného účesu či monitorovaním každého sústa, ktoré vloží do úst, je žena vystavená sebadisciplinácii podobnej, akú predstavuje

princíp panoptizmu. Sebadozeranie sa tak stáva formou poslušnosti voči patriarchátu. Oným „stavom vedomej a permanentnej viditeľnosti, ktorá zabezpečuje automatické fungovanie moci (Foucault, 2000, s. 201).“ Zahŕňa i vedomie faktu, že ona je pod dozorom, pod ktorým on nie je. Jej telo je konštruované k tomu, aby tešilo a dráždilo. Keďže štandardy, ktoré sú na ženské telo kladené, je nemožné naplniť, žena žije v permanentnom pociťovaní nedokonalosti.

A kde je v žene odpor, ktorý je podľa Foucaulta s mocou neustále prítomný? Odpor, ktorý by reagoval na bolesť a trápenie, ktoré žena podstupuje v snahe podvoliť sa mužskému patriarchátu u ženy nepochybne vystopovať môžeme, no mizne vo chvíli, keď žena berie do ruky pinzetu či prechádza na novú diétu. Odpor sa objavuje i s príchodom nových faktorov do života individua. Najväčším faktorom, prečo dochádza k húževnatej a stupňujúcej sa univerzalizácii ženských tiel, je nárast ženskej nezávislosti. Tá v mnohých ženách vytvára pocit nesúdržnosti a vyvoláva otázku významu a nevyhnutnosti súčasnej disciplíny i za účelom solidarity s inými ženami. Dochádza k javu, že i keď je žena schopná určitej formy odporu, nedojde k nemu z dôvodu, že sa cíti solidárna k ostatným ženám, ktoré nie sú schopné odporu.

To, že ženy uverili vo svoju nedokonalosť ich vedie k napĺňaniu diskurzívnych požiadavok. Telo ženy sa stáva priestorom pre podriadenie, ktoré prebieha v dvoch momentoch: objektívnom i subjektívnom. Objektívny moment znamená, že žena je vo zväzku s patriarchátom, že pristupuje na požiadavky a normalizačné praktiky spoločnosti. Subjektívny moment poukazuje na kontrolu vychádzajúcu zvnútra žien samotných. Dochádza k odcudzeniu, v ktorom sa žena odosobní od svojho tela a dokáže ho tak efektívne monitorovať a kontrolovať (toto pripomína podstatu mentálnej anorexie analyzovanú Susan Bordo, ktorú následne preberieme). Žena je sama podriadeným svedkom a dostáva samu seba pod neustály dozor. Význam, ktorý je do podriadeného ženského tela vpísaný, je nasledovný. Jazykom ženského tela, jeho pohybov a postavenia je jazyk podriadenia. Keďže súčasný ideál ženy nemá mnoho telesnej hmoty, zaberá minimum miesta, čo môže byť odkazom k úzkosti z neustálej viditeľnosti vo verejnom priestore. Sú tu vpísané znaky nedospelosti, jemná pokožka bez chlpkov vyjadruje neskúsenosť a infantilizácia ženského tela tak môže znamenať snahu o jej sociálnu infantilizáciu. „Disciplinárny projekt ženskosti je pasca: požaduje tak radikálne a rozsiahle telesné zmeny, že prakticky každá žena, ktorá sa im upíše, je predurčená zlyhať. Diéty sú notoricky známe zlyhania: normálne procesy starnutia nemôžu byť maskované večne, tvárový lifting, bolestivý a drahý, musí byť opakovaný pravidelne. Kým je každá žena pod domnelým záväzkom a povinnosťou „robiť najviac, čo môže“, zlyhanie sa stáva ďalšou príležitosťou pre jej zahanbenie (preklad autorky, Bartky, 2002, s. 22).“

Myšlienka ženskosti sa stáva viac identifikovaná so ženskou sexualitou a výzorom a menej so ženským materstvom. Ak sa dostaneme spod nadvlády otcov, manželov a duchovných otcov, dosiahnu nás nové formy dominancie v podobe požiadavok na ideálny ženský výzor.

Odkaz týchto skutočností tkvie v jednom: požiadavka vyzerat' žensky je najvýraznejším znakom toho, ako sa na nás podpisuje rod. Ak je ženskost' herecký výkon, stalo sa to, že sa rola zmiesila s hercom. Dochádza k tomu, že sa normy a disciplíny ženskosti včlenia do konštrukcie našej identity a subjektivity. Ak je to skutočne tak, a žena je chytená do binárneho systému, kde sa jej zmysel ženskosti prelína so zmyslom jej existencie a jej sexuálnou túžbou, akýkoľvek politický projekt, ktorý by chcel roztrieštiť mašinériu premeny ženských tiel na ženský rod, môže ženu vystrašiť ako snaha o jej desexualizáciu.

Otázkou je, čo ženy drží a núti ich zostávať oddané týmto nátlakovým formám. Často ide o prostú snahu zachovať si zamestnanie, v ktorom je požadovaný určitý druh oblečenia pre ženy a pre mužov. Feminita je zároveň formou estetiky tela a ak k nej neexistuje alternatíva a existuje iba jediná možnosť, kultúrne zdieľaná všetkými ženami, nemá jedinec túžiaci po zmene inú možnosť, ako ich nasledovať. Alebo sa začať obliekať a štylizovať do role muža. Zároveň sme všetci trochu posadnutí sami sebou a svojím výzorom, driemu v nás narcistické charaktery, ktoré cítia moc zakaždým, keď sa na nich uprie neznámy pohľad. Zväzujú nás tiež konvencie, ktoré je dôležité pri určitých celospoločenských udalostiach dodržiavať. Musíme urobiť správnu vec, ktorou je obliecť si v správny čas vhodné šaty. Samozrejme, existujú odporcovia, ktorí sa aktívne podieľajú na búraní normalizačných a disciplinárnych praktík. Sú nimi homosexuáli, cross-dresseri a drag kráľovné, ženy zaoberajúce sa bojovými umeniami či body-buildingom a pod. Alternatíva existuje a je potrebné ju vytvoriť pre všetkých, zmazať hranice a nátlak, ktorý je kladený na podobné menšiny. Je dôležité vytvoriť novú politiku tela, novú estetiku krásy. Vypracovanie radikálnej telesnej politiky sa musí stať súčasťou kultúrnej politiky ženských hnutí a iných hnutí, napr. tých, čo sa snažia ukončiť utláčanie gayov a lesbičiek. Inak môže so vznikom novej estetiky opäť dôjsť k vzniku nových disciplinárnych praktík. Problémy pri vzniku novej revolučnej estetiky však nesmieme chápať ako nemožnosť oslobodenia predstavivosti pre reformu telesného ja.

2.2 Vnímanie rodovej diferenciácie tel v západnej spoločnosti

Vnímanie tela v západnej kultúre bolo mnoho storočí premenlivé, no najbežnejšie obrazy tela boli v jeho spodobnení so zvieraťom, túžbou či väzniteľom našej duše. Tieto typické myšlienky západnej filozofie predstavujú negatívny pohľad na telesnosť, ktorý je historicky nestály, no ústi v jedno, stotožnenie ženy s telom. A ak je telo negatívne, žena je negativita v akomkoľvek zmysle slova: rozptýlenie od vedenia, zvädzanie od Boha, kapitulácia sexuálnej túžby, násilie či agresia, zlyhanie vôle, či dokonca smrť (Bordo, 1995). Dochádza k plynulému prechodu od historických obrazov, predstáv a mytológií o ženách a mužoch, k pokračovaniu historickej sily, ktorej podliehajú nielen ženy, ale i muži. Často sa ženám stáva osudnou táto znútornená vina za akúkoľvek nežiadúcu sexuálnu skúsenosť, vyvoláva v nich pocit zodpovednosti a vrcholí chorobami ako mentálna anorexia, ktorou potlačujú svoju ženskosť. Dualizmus tela a mysle, hoci je filozofickou záležitosťou, zdomácnel i v iných disciplínach ako medicína, právo, umenie a literatúra, a dostal sa i do rodovej problematiky. Materstvo, hlad ako ideológia, tyrania štihlosti, to všetko ako dôkaz ženskej telesnosti a mocenského dohľadu nad ňou. Najdesivejším zistením bol fakt, že sexistická ideológia, proti ktorej feministky protestovali, bola dôkazom, že ženy sú samé zodpovedné za ich utrpenie, za ich telesné týranie módou. Podľa ideológie mužské túžby tu nemajú žiadny význam, dokonca ani kultúra nenesie zodpovednosť za podmaňovanie žien a za neumožnenie získať im sociálnu a osobnú moc. Problematicizovanie týchto myšlienok a presvedčení bude naším cieľom v tejto podkapitole, rovnako, ako najbolestivejší a najnebezpečnejší príklad dopadu rodového aspektu na ženy, mentálnej anorexie.

„Som presvedčená, že anorexia a bulímia (ako masový fenomén, nie ako izolované prípady, ktoré boli naprieč históriou dokumentované) boli kultúrne vyprodukované, odmietam však všeobecnú myšlienku humanitných a sociálnych vied, že telo je tabula rasa čakajúca na popísanie kultúrou. Ak sú telá tvorené ako produkty sociálnych diskurzov, ostávajú telami len názvom (preklad autorky, Bordo, 1995, s. 35).“ Stravovacie poruchy sú kultúrne ovplyvnené a veľkou mierou spoločenským diskurzom determinované do takej miery, že hľadanie biologických vplyvov a vysvetlení môže byť chápané jedine ako slepé nadbiehanie medicínskeho modelu. Nepochybné, i biológia má v určitých chvíľach veľký vplyv na naše osudy, ale jej efekt nie je nikdy čistý a nedotknutý históriou. Sme stvorenia kultúry vo chvíli, keď nám je pridelené určité pohlavie a určitá rasa. Cieľom nie je dokázať, že biológia nemá vplyv na stravovacie poruchy, ale poukázať na možnosť, že pred nimi chráni mužov.

Dôkazom sú štatistiky, ktoré poukazujú na pacientov na klinikách liečiacich sa zo stravovacích problémov, kde ich prevažná časť sú ženy.

Odlíšením medicínskeho a feministického uchopenia stravovacích porúch dochádza ku komplexnejšej analýze a následnej inovatívnej snahe načrtnúť riešenia pri ich liečení. Medicína síce prispela veľkým dielom k poukázaniu na patológiu anorexie a bulímie, ale nemá žiadny význam a výsledky pri snahe o liečenie týchto porúch. Medicínsky model uchováva hlboké profesionálne, ekonomické a filozofické presvedčenie v prezentovaní celistvosti toho, čo považuje za svoju doménu, a výsledkom je mnohokrát slepota k tomu, čo je zjavné. Feministické paradigma vychádza z niekoľkých bodov: poukázanie na závislosť v poruche namiesto trvania na jej naučenom modele, rekonštrukcia kultúrneho, najmä rodového vplyvu na poruchy, nahradenie štandardných medicínskych príčin, ktoré boli pripisované individuálnej dysfunkcii, sociálnymi príčinami.

Susan Bordo (1995) poukazuje vo svojom diele na niekoľko faktov. Oddanosť privilegiu verejného sveta je garantovaná vôľou, autonómiou a drsnosťou. Dochádza k symbolickej a praktickej kontrole nad ženským hladom, konštruovaný ako problém patriarchálnych kultúr. Symbolická reformulácia obmedzenosti ženského miesta vo svete, honosenie a mytologizácia dokonale organizovanej a regulovanej osobnosti vrámci súčasnej konzumnej spoločnosti, ktorá robí regulovanie túžby a hladu ohromne problematickým. S posledným sa pojí odmietanie jedla, strata váhy, oddanosť cvičeniam a ochota tolerovať telesnú bolesť, čo sa stáva metaforou pevnej vôle, osobného odhodlania a morálnej kompetencie.⁶

Anorexia Nervosa je dôkazom kultúrnej determinácie ľudských tiel a zároveň určitou analógiou historických disciplinárnych praktík, ktoré telo ovládali a tvarovali a zároveň mu spôsobovali neuveriteľnú bolesť ako napr. korzetovanie ženských tiel.⁷ Ak by sme opäť nasledovali Foucaulta, neexistuje biologické telo. Kultúrne praktiky rozširujú svoje praktiky proti prirodzeným potrebám, inštinktom alebo základným štruktúram telesnej skúsenosti.

⁶Nachádzame sa v dobe prehnane zvládnutej bolesti ako tvrdí Waldenfels. Dochádza k tomu skrze prítomnosť fenoménu prahovej skúsenosti – prekračovanie prahov, hraničných zón, ktoré znamená výzvu vlastnej slobode skrze niečo cudzie. „*Patria sem i vplyvy vyvolávajúce ujmu, trýznivé a zraňujúce násilie, nedostatok či strata, nehoda či vleklá choroba, čo je všetko prestúpené prítomnosťou smrti* (preklad autorky, Waldenfels, 1998, s. 138).“

⁷ Waldenfels tvrdí, že to, čo vytvára našu zraniteľnosť je naše telesné zakotvenie vo fyzickom a sociálnom svete, a táto zraniteľnosť je tým väčšia, čím viac sa v niečom angažujeme. „*Ak je utrpenie vo všetkých jeho formách späté s naším životom, potom má prosté popieranie či znižovanie utrpenia za následok rovnako tak prosté poprenie či znižovanie života* (preklad autorky, Waldenfels, 1998, s. 144).“

Naše telá, rovnako ako všetko ostatné, čo je ľudské, je konštituované kultúrou. Tak je to i s Anorexiou Nervosou, takmer výlučne ženským fenoménom, ktorý vysvetlíme z troch uhlov pohľadu, prinášajúcich vyčerpávajúce argumenty v prospech kultúrneho porozumenia tohto problému. Ide o duálny, rodový a kontrolný rozmer anorexie, pre potreby našej práce zdôrazníme rozmer rodový.

Duálny princíp predstavuje telo ako čosi cudzie, nepatriace osobnosti, čosi k nej pridané. Je chápané ako väzenie, limit pre naše ja, a duša je v ňom proti našej vôli držaná. Tak sa žena dokáže odosobniť a získava schopnosť telo kontrolovať a sledovať, zároveň sa povzniesť nad bolesť nevyhnutnú k jeho normalizácii a idealizácii. Hlad je ten cudzinec, nepriateľ a votrelec, ktorého musí žena dostať pod kontrolu, s ktorým vedie vojnu, kde štíhlosť reprezentuje víťazstvo a triumf, čistotu, intelekt, je to stelesnenie kresťanskej svätosti. Ak sa žena dotkne jedla, cíti sa naopak nečistá, poškvrená a zneuctená. Toľko k dualite duše a tela, na jednej strane princípu čistoty a na druhej strane princípu hriechu a poškvrný.

Kontrola poukazuje na perfekcionizmus, ktoré mladé ženy do svojich porúch projektujú. Zároveň je to pre ne často jediná oblasť v živote, nad ktorou dokážu získať absolútnu kontrolu. Často ide o ženy, ktoré zažili neúspech vo fyzických cvičeniach a tréningových programoch, prípadne boli obeťou znásilnenia či zneužívania, ocitli sa v situáciách, v ktorých zažili pocit bezmocnosti. Na psychickej úrovni u nich dochádza k stotožneniu sa s vôľou, s fantáziami a predstavami o úplnej kontrole.

Najčastejšími pacientmi postihnutými anorexiou sú ženy. Nepotrebuje na to ani štatistiky, aby sme pochopili, že toto ochorenie nie je ani náhodou rodovo neutrálne. Evidentným faktom je, že ženy sú omnoho viac zaujaté svojím telom, posadnuté váhou a ovplyvnené tyranou štíhlosti, diktátom módy. Čo je však prekvapujúce, je skutočnosť, že sú postihnuté stredoškolské a vysokoškolské študentky a absolventky a ich odpor voči vlastnému telu a jeho prejavom hladu neuveriteľne často podnecujú ich partneri.⁸ Keď sa ústrednou témou vzťahu stáva postava ženy, chýba už len malý krok smerom k radikálnemu odmietaniu

⁸To, že muži-partneri svojim konaním prispievajú k vypuknutiu anorexie u žien nie je možno tak prekvapujúce z perspektívy teórií Pierra Bourdieu a Claude Lévi-Straussa o žene ako ekonomickom statku, symbolickom kapitále či objektu výmeny. „*Základná asymetria subjektu a objektu, aktéra a nástroja, ktorá panuje medzi mužom a ženou na poli symbolických výmen, na poli vzťahov produkcie a reprodukcie symbolického kapitálu, ktorého ústredným miestom je sobášny trh a ktoré zakladajú celý spoločenský poriadok: ženy se tu môžu javiť iba ako predmety či ešte skôr symboly, ktorých zmysel leží mimo nich a ktorých funkciou je prispievať k zachovávaní alebo zväčšovaniu symbolického kapitálu držaného mužmi* (preklad autorky, Bourdieu, 2000, s. 41).“ Podobne i Lévi-Strauss chápe ženy ako objekty, symbolické nástroje mužskej politiky. Ženy sú odsúdené cirkulovať ako obeživo a nastoľovať tým vzťahy medzi mužmi, sú redukované na nástroje produkcie a reprodukcie symbolického a sociálneho kapitálu. (viz. Lévi-Strauss, 1969)

potravy. V anorexii dochádza ku konfrontácii mužského a ženského ja. Žena predstavuje nekontrolovateľný apetít, slabú vôľu a tendenciu k psychickej slabosti, kým muž je stelesnením silnej vôle, vyššej intelektuality i duchovného princípu. Tieto mužské atribúty žena dosiahne a vyvinie v anorexii: jej vôľa i psychika sa stanú pevnými a apetít kontrolovaným. Spája sa tu strach zo sociálnej vykorenenosti a limitovanosti a tradičných ženských rolí, a zároveň strach zo Ženy-samice, v ktorej sa spájajú archetypy hladu a sexuálnej nenásytosti. Strach zo ženskosti či už fyzickej alebo psychickej. Mladé ženy sa boja ženskej role, do ktorej dospejú a túžia po chlapčenskom výzore, po mužskom rode. Mnohokrát sa anorexia interpretuje ako rebélia voči tradičným ženským rolám, odmietnutie stereotypného života matiek. Strach z obmedzení, ktoré na ženu v jej živote striehnu. V anorexii je reflektovaný pravdepodobne i strach z rodinného života, z „domáceho väzenia“. Dochádza často i k snahe odosobniť sa od materského tela, ktoré symbolizuje zmenšenú a zredukovanú moc. Môže to znamenať snahu získať slobodu od reprodukčného osudu, pričom žena chápe konštrukciu ženskosti ako obmedzujúcu a stiesňujúcu. Uvedomme si však jedno, protest anorexie je vpísaný do tiel, nie je ani v najmenšom reakciou politickou či spoločenskou, jeho výhradnou a radikálnou ideou je zostať štíhlou. Tento spôsob ženského protestu pôsobí kontraproduktívne. Dochádza ku kolízii kultúrnych podmienok, v ktorom vzniká a ako feministický prejav nemá žiadny význam. Avšak spomeňme si na Foucaultovo heslo „osobné je politické“ a uvedomme si, že revolta už viac nebude vychádzať z iniciatívy politických strán či celonárodných revolúcií, ale na základe združovania ľudí s podobným osobným postojom.

Na pozadí rodového rámca sa ženské telo ukazuje ako nevedomé médium, plné ženského strachu, telo, ktorého je príliš veľa. Z perspektívy anorektičiek je obraz ženy vykreslený ako nenásytne, hladné a oplzlé ja, ktoré je potreba ovládnuť pevnou, mužskou vôľou, v ktorej je stelesnená sila a sebakontrola. Anorexia v sebe kĺbi maskulínne hodnoty s femínnymi. S cieľom dosiahnuť štíhlosť a odmietnuť apetít sa zároveň pojí túžba stelesniť mužské hodnoty verejnej sféry. Pre vstup do nej sa musí žena naučiť odhodlaniu, emocionálnej sebakontrola, chladnosti a majstrovstvu. Androgýnnny ideál odhaľuje vnútorné rozpory a predstavuje boj trhajúci subjekt vo dvoje. *„Mladá žena pocíti, aké je to dychtiť a chcieť a potrebovať skrze cvičenie vlastnej vôle, triumfovaním nad tým, čo potrebuje. V tomto procese je objavený nový význam, škála hodnôt a možností, ktoré sú v západnej spoločnosti tradične kódované ako mužské a veľmi zriedka sú umožnené i ženám: etika a estetika sebamajstrovstva, sebazdokonaľovania, kvalifikácie a moci nad inými na príklade nadvlády nad vôľou a kontrolou. Táto skúsenosť je opojná a návyková (preklad autorky, Bordo, 195, s.*

78).“ Ide tak skôr o odpor voči rodovej nadvláde než o službu poslušnosti a rodovej normalizácii.

Vízia odporu, pretože ten je všade, kde je i moc, u Bordo vyzerá nasledovne. Postmoderna sa síce hrnie k moci odlišnosti, no stále nie je jednoduché vyhrať nad nadvládou našej kultúry, v ktorej je vždy prítomný rasizmus, sexizmus a heterosexizmus. Síce nám postmoderna ponúka myšlienku, že naša rozdielnosť zmizla v kultúre, že sme sami sebaurčovaní a dostatočne silní pozrieť sa do zrkadla a vidieť, čo je dobré, namiesto toho, čo je zlé. Faktom ostáva, že posilnení nie sme našou kultúrou, naopak, neustále sme vedení k tomu ako sa na naše telá dívať opačne. *„Namiesto toho, aby sme začali vnímať odlišné požiadavky, sa ľudia spolu pozerajú na to, čo im kultúra neustále predkladá ako ich vlastné rozhodnutia (alebo – v prípade bulímie a anorexie - ako ich vlastné patológie), ktoré sú etablované kultúrou a kultúrne zdieľané. Takýto poznatok, podľa mňa, musí zostať ústredným pre feministickú politiku tela (preklad autorky, Bordo, 1995, s. 300).“*

2.3 Pozícia postštrukturalizmu k otázke ženskej štylizácie

Nasledovali sme odkaz štrukturalizmu vo feministických myšlienkach smerujúcich k problematike ženskej disciplinácie, ale pozastavme sa i pri príspevku predstaviteľa postmodernizmu, ktorý sa vo svojom filozofickom diele vyjadruje k ženskej štylizácii. Jeana Baudrillarda fascinuje príťažlivosť a jej vyumelkovaná podoba, do ktorej sa žena prostredníctvom skrášľovacích prostriedkov štylizuje a považuje ju, naopak, za neoddeliteľnú súčasť ženskej existencie a pozície v hre zvädzania, ktorá jej prináleží. Zvädzanie sa podľa Baudrillarda stáva existenčnou hrou na hranici života a smrti, kde majú muži i ženy svoju špecifickú úlohu. Kým zvädzanie je atribútom ženy, mužovi patrí sex. Ide o hru, ktorá sa podľa filozofa stáva principiálne tým, čím je znak pre štrukturalistov.

Žena je vo svojej podstate po kozmetickom nalíčení neprítomná, prázdna a príťažlivosť prázdnoty je základom zvädzania. V hre zvädzania žena stráca telo, stráca i túžbu a stáva sa sexuálnym objektom, ktorý je zdôraznený vyumelkovanosťou. „*Muža teda nezvádza nejaká prirodzená krása, ale krása rituálna. Jedine taká krása je ezoterická a iniciačná, všetka ostatná krása je iba krásou výrazu. Zvädzanie teda spočíva v tajomstve, v ktorom ovláda znaky, odľahčené a zmiernené vo vyumelkovanosti (Baudrillard, 1996, s. 107).*“ Ženstvo, ktoré bolo kritizované feministkami a pokladané za ženstvo mocensky konštruované a diskurzom manipulované, je podľa Baudrillarda len výsledkom spotrebnej morálky súčasnej spoločnosti. Dochádza k simulácii, ktorá nehladá na fyzickosť či anatómiu tela. Keďže cirkev ztratila ženu ako sexuálny objekt spolu s jej tvárou a telom, naša moderná morálka poníma a odsudzuje ženu ako spotrebný materiál zotročený vo vlastnom tele. Telo je chápané ako reklamný produkt, prostriedok ku zvädzaniu. Všetky podoby dekorácie a ozdoby sú pokladané za snahu posilniť znakovosť tela, ktorá ho pokrýva za účelom zvodu, nie za účelom významu. „*Žena je plne v práve, a dokonca plní čosi ako povinnosť, ak sa snaží javiť ako magická a nadprirodzená, je potrebné, aby budila úžas, aby okúzľovala; pretože je modlou, musí sa zdobiť zlatom ako každé božstvo, aby bola zbožňovaná. Musí si požičiavať od všetkých umení prostriedky k tomu, aby sa povzniesla nad prírodu a tak si lepšie podrobila srdce a udivila ducha všetkých (Baudelaire, 1968, s. 617).*“ Nalíčenie neodcudzuje ženu od jej vlastnej podstaty, ale mení ju. Dilema ženy, či sa nalíčiť alebo nenalíčiť je dilemou, či si zachovať vlastnú podobu a nenalíčiť sa, alebo sa povýšiť do podoby zahladzujúcej všetok význam, podoby zbavenej zmyslu. V tomto miznutí a objavovaní sa znakov tkvie ich moc. Zvädzanie je takto chápané ako dokonalosť umelého znaku.

2.4 Mužská disciplinácia ako pokračovanie ženskej

Práca má tendenciu prikláňať sa k feministickým pozíciám z dôvodu ich štrukturalistických východísk. Boli to práve feministky, kto sa inšpiroval štrukturalistickou filozofiou, ktorá nás v úvode fascinovala. Zároveň sme definovali snahu prácou zachytiť komplexné úvahy o rode a jeho problematike, a preto nasledujúca kapitola smeruje k detailnejšiemu poňatiu mužstva ako druhého pólu tradičného dualizmu muž-žena. Ten sa síce snažíme rozrušiť, ale i v mužskej identite sa ukrývajú mnohé podnety k tomuto aktu. Smerovanie k mužom nám môže poskytnúť ďalšiu perspektívu chápania rodu, ktorú nám mohli zahmlievať princípy feministického myslenia. Ten je mnohokrát príliš radikálny a postavený na neistých základoch.

Analógia ženskej disciplinácie, ktorú popisuje Sandra Lee Bartky, je v mužskej perspektíve spredmetnená v ich sklone k budovaniu svalovej hmoty, chápanej ako ideál mužskej krásy v západnej kultúre. Často sa tu stretávame s podobnou sebadeštrukciou ako u žien. Muži sa síce neobracajú na diéty a kozmetické úpravy, skôr sa nechávajú pohlcovať bodybuildingom a intenzívnym cvičeniam s činkami. Fenomén, ktorý z tohto vyvstáva, je používanie anabolických-androgénnych steroidov. Tie urýchľujú rast svalovej hmoty, ale súčasne ohrozujú zdravie jedincov, a preto je to akási obdoba anorexie, súžiacej a ohrozujúcej ženy.

Ak hovoríme o tlaku spoločnosti a moci inštitúcií na ženy, nesmieme opomenúť podobný jav, ku ktorému dochádza i u mužskej časti populácie. Od útleho veku sú muži konfrontovaní s ideálom mužskosti a je im zakazovaná akákoľvek činnosť či chovanie spojované s precitlivenosťou ženským. Dostávajú sa pod podobný spoločenský tlak, ktorý im vnucuje univerzálny a konformný ideál mužského správania a výzoru, sociálnej role prislúchajúcej mužskému rodu (Hartley, 1974). Mužom je síce pripisovaná moc a najvyššie postavenie v spoločenskom rebríčku, avšak často v skutočnosti mocou nedisponujú. Týmito úvahami sa odkloníme od zásadných pozícií feminizmu a pokúsime sa aplikovať definíciu mocenských štruktúr zdedených od Foucaulta i na mužský rod a na telá, do ktorých je vpísaný.

Mužská postava podlieha rovnako ideálom západnej kultúry ako ženská. Mužský ideál je včlenený do postavy svalnatej, stredne veľkej s priemerne veľkou konštrukciou s dobre vyvinutými svalmi na hrudi, ramenách a pažiach so štíhlym pásom a bokmi. Takýmto mužom

sú zároveň pripisované mnohé pozitívne vlastnosti, ktorý západný kultúrny diskurz zdieľa a to sila, šťastie, statočnosť a ústretovosť. Muži sa podobne ako ženy prostredníctvom mnohých disciplinárnych techník snažia tomuto ideálu priblížiť a naplniť požiadavky spoločenského a kultúrneho významu (Grogan, 2000).

Disciplinárne techniky sa v mnohom zhodujú so ženskými, ale zároveň môžeme vystopovať i značné odlišnosti. Nepreferujú v podobnom množstve diéty a kozmetické úpravy, pretože nie sú efektívnymi v dosiahnutí ich žiadaného výsledku. Toto správanie je u mužov menej bežné, pretože nepredpokladá získanie svalovej hmoty. Diéty preferujú skôr muži, ktorí sa zaujímajú o zdravú výživu a nejde im o výsledok, ktorí sa snažia dosiahnuť ženy. Obmedzením tukov môžu podporiť zníženie kalorického príjmu a tak napomôcť žiadanému výsledku. Diéty sú výsadou žien a chápu sa ako výsostne ženská aktivita. Pri kozmetických úpravách muži siahajú najmä k plastickej chirurgii, ktorou si dopomáhajú k zväčšeniu a zvýrazneniu prsných svalov príp. odsatiu tuku v oblasti pásu. Počet mužov, ktorí praktikuju plastické operácie je stále viac, i keď ich počet v porovnaní so ženami je stále podstatne menší.

Charakteristickou praktikou u mužov je cvičenie a napomáhanie si chemickými látkami k rýchlejšiemu efektu a výsledku. Cvičenie, ktoré je pre mužov účinné, je najmä bodybuilding a posilňovanie s činkami. Z psychologického hľadiska vychádza motivácia k týmto činnostiam z neistoty o ich mužskej identite. Snažia sa dosiahnuť zdravie, silu a dominanciu, dosiahnuť štandard mužskosti, byť ako ostatní muži (Pleck, 1981). Vypomáhajú si pri tom užívaním steroidov a ľudského rastového hormónu. „*Steroidy umožňujú užívateľovi vytvárať svalovú hmotu omnoho rýchlejšie, než by to bolo možné iba posilňovaním. Preto sú atraktívnym riešením pre niektorých mladých mužov, ktorí chcú mať svalnatejšiu postavu z estetických dôvodov* (Grogan, 2000, s. 66).“ Ich používanie pôsobí síce ako katalyzátor, ale užívatelia musia ďalej pokračovať v tvrdom tréningu, aby dosiahli potešujúci výsledok v podobe veľkých a silných svalov. Preto sa medzi kulturistami rozširuje mýtus o tom, že sami prispeli k svojmu vzhľadu a odmietajú názory, že ich svaly sú umelé a vznikli len vďaka steroidom. Podporujú tvrdenia o aktívnej a tvrdej práci, ktorú na svojom tele odvedli.

Anabolické androgenné steroidy majú dve základné vlastnosti. Sú androgenné a vytvárajú maskulinné znaky a zároveň anabolické, čím podporujú tvorbu tkaniva. Keďže sa nepodarilo tieto dve vlastnosti oddeliť, ich užívaním dochádza k zmenám v oboch spomínaných oblastiach. To, že napomáhajú k zvýšenej tvorbe bielkovín, má za následok i určité zmeny v psychickom stave jedinca. Často sa zvyšuje agresivita a zároveň odolnosť

jedinca voči intenzívnemu tréningu bez prestávok (Nekola, 2000). Keďže sú tieto látky určené k terapeutickému užitiu a sú chápané ako farmakologické prostriedky s určitými vedľajšími účinkami normálne kontrolovanými lekárom, nesie ich zneužívanie určité riziká. Ide o hormonálne zmeny v organizme, kožné ochorenia, ale najzávažnejšie je poškodenie vnútorných orgánov človeka s často fatálnymi dôsledkami. Vedľajšie účinky sa prejavujú individuálne podľa genetických dispozícií jedinca ako poznamenáva Igor Kopček: „*Môže sa ľahko stať, že niektorí z dopingových hriešnikov nemusia zaznamenať ťažké vedľajšie účinky vyplývajúce zo zneužitia anabolicko-androgénnych steroidov ani pri relatívne vysokom dávkovaní, kdežto iní aj pri dávkach podstatne nižších ako sú terapeutické, môžu si spôsobiť ťažkú ujmu na zdraví (Kopček, 1997, s. 14).*“

Ďalšou často užívanou látkou so snahou doceliť zväčšenie svalovej hmoty je ľudský rastový hormón, nazývaný i somatotropný hormón. Užíva sa pri regulácii metabolizmu, podporuje rast všetkých orgánov v ľudskom tele, stimuluje rast tkaniva a syntézu bielkovín, urýchľuje lineárny rast a zvyšuje telesnú hmotnosť a hmotu. Používa sa často na vývoj svalov, zvyšuje silu, zabraňuje zlyhaniu svalov medzi cyklami užívania steroidov a predchádza natrhnutiu svalov z dôvodu ich preťaženia (Grogan, 2000). Jeho účinky sa skôr odzrkadľujú v estetickej zmene svalovej hmoty, teda jej nárastu, ale nedochádza k zväčšeniu sily svalov. Riziko užívania tejto látky dlho tkvelo v tzv. Creutzfeld-Jacobovej chorobe, ktorá má množstvo smrteľných následkov a vznikala z vírov pri výťažku týchto hormónov z mŕtvych tiel opíc a ľudí. V súčasnosti sa vyrábajú tieto hormóny syntetickou metódou pomocou genetickej manipulácie.

Chemické látky v podobe anabolických steroidov ohrozujú zdravie a bezpečnosť jedinca a dokladujú, že spoločensky zdieľaná predstava o mužskosti môže mať fatálne následky rovnako, ako rigidná predstava o ženskosti. Dostávame sa tak k záveru, že snaha rozbiť tradičné chápanie mužského a ženského rodu je nevyhnutná k tomu, aby sa ľudská identita a ľudské telo oslobodili od prísnych kritérií, ktoré sú na ne kladené. Určitú úlohu pri zmene mužskej role hrá i vplyv feminizmu, ako poukazuje Grogan (2000). Len ak sa muži prispôbia novému modelu estetického mužstva, dokážu prežiť v kultúre, ktorá odmieta okázalé chlapáctvo. Mužské telo však stále nie je predmetom tak detailného a častého pohľadu ako ženské. Objektívizácia mužského tela z pohľadu feministiek neznižuje ich moc, naopak, môže ju zvyšovať v kontexte, v ktorom je stále viac oceňovaná ženskosť. Napr. v prípade metrosexuálov, ktorí sa zaoberajú svojím telom a stávajú sa zženštilými, no napriek tomu zastávajú statusovo vyššie pozície než ženy.

2.5 Zhrnutie

Dôvodom k zaradeniu Baudrillardovho názoru na ženskú štylizáciu a jeho odkaz k Baudelairovej Chvále líčidiel je snaha nenechať sa zahltiť radikálnym feminizmom z prvých kapitol, ktoré ženské líčenie a úpravu vnímajú striktne negatívne, ako výsledok násilia páchaného na ženách. Hoci u nich môžeme vystopovať náčrt východiska z heterosexuálnej spoločnosti a to rešpektovaním a vnímavosťou k intergenderovým a transgenderovým individualitám, je dobré nazrieť i inam. Napríklad k Baudrillardovi a jeho inšpirácii Baudelairom, ktorý tvrdí, že štylizovanie ženy a užívanie líčidiel je jej prirodzenosťou, priam povinnosťou. Je to súčasťou jej existencie, zvnútornením magického princípu zvädzania. Kým feministky tvrdia, že to nemá nič spoločné s umením, Baudelaire sa na umelecké prostriedky odvoláva. Baudrillard tvrdí, že ide o dosiahnutie krutej dokonalosti, ktorú sa snažia tí, čo sú neschopní ju zniesť, zavrhnúť do morálneho nesúhlasu. V tom prípade sú morálnymi odporcami feministky, neschopné zvážiť premenu subjektu a absolútne poprenie zmyslu v novej, farbami zakrytej tvári.

Štylizáciu sme našli i u mužského rodu v snahe zdokonaľovať svalovú hmotu bez ohľadu na zdravotné dôsledky spôsobené užívaním steroidov. Mužská sebadisciplinácia je rovnako rozsiahla a zrejme i rovnako fatálna ako sebadisciplinácia žien. Tomuto fenoménu chýba dokumentácia, no zrejme sú jeho rozmery podobné ženskej anorexii. Chápanie sebazdokonaľovania je len v kontexte foucaultovských feministiek chápané ako disciplinácia a výsledok mocenskej nadvlády. Z toho dôvodu je zaujímavé pripojiť i iný kontext.

3. DEKONŠTRUKCIA RODU V DIELE JUDITH BUTLER

Ťažiskom práce sa stáva nasledujúca kapitola, ktorá zavŕši našu snahu zmapovať rod v perspektíve štrukturalizmu a postštrukturalizmu. Zameriame sa v nej nielen na prelomové názory Judith Butler na rod ako fatálny kultúrny konštrukt, radikálnu kritiku jeho tradičného chápania, ale i na jeho vzťah k pohlaviu a politický kontext. Autorka totiž nekončí pri teoretickej analýze a prezentácii svojho príspevku k mysleniu o rode, ale zahŕňa i tvorivé východiská problému. Bohužiaľ, neprekračuje hranice jazyka, ktoré sa ukážu pre uchopenie rodu ako z veľkej časti limitujúce.⁹ Keďže si je toho sama vedomá, stavia sa k tomu nasledovne: „*Vždy, keď sa snažím písať o tele, skončím pri písaní o jazyku. Nie je to preto, že si myslím, že telo je redukované jazykom. Jazyk sa vynára z tela, konštituuje vznik usporiadaní. Telo je to, na čom sa jazyk kolíše a zajakáva, telo nesie svoje vlastné prejavy spôsobom, ktorý veľmi pripomína podvedomie (preklad autorky, Butler, 2004, s. 198).*“ Tento prístup úzkej prepojenosti jazyka a tela zastáva i v diele *Excitable speech* (1997). Kontroverznosť jej myšlienkových postupov je jednoducho napadnuteľná a v diskurze o rode často prekonávaná prípadne prehodnocovaná. To nás však neodradí pri sledovaní jej teórií, pretože sú plodným príspevkom do našej úvahy o diskurzívnych praktikách, kultúrnych a inštitucionálnych determinantách rodu. Pomôže nám to nahliadnuť a preskúmať dielo Judith Butler kritickejšie, dôslednejšie a s dôrazom na pasáže, ktorými rozvírila debaty o zahmlenom rodovom pôvode a jeho dôsledkoch.

Nesmieme zabudnúť ani na ďalší zaujímavý postreh v jej diele, ktorým je radikálne vymedzenie proti tradičnému feminizmu a jeho postojom. Mysliteľka problematizuje pojmy žena a ženskosť, na ktorých feminizmus dlhodobo stavia svoje programy rezistencie, a ktoré sa tým dostávajú do absolútneho rozporu. Feministické teórie by už nemali primárne riešiť otázky identity a až následne sa zameriavať na politické otázky. Mali by sa, naopak, pýtať, aké radikálne riešenia vyplývajú z kritiky kategórie identity. Tým, že feministky počítajú s kategóriou pohlavia, čo je výrazne politická kategória, predpokladajú a podnecujú trvanie heterosexuálnej spoločnosti, ktorú sa Judith Butler pokúša rozrušovať a dekonštruovať. Politika identifikácie prináša určité úskalia a obmedzenia, pretože sa musí prispôbiť požiadavke reprezentácie, vymedzeniu stabilného subjektu, ktoré marí snahy o relativizáciu

⁹ Tento aspekt filozofie Judith Butler je pochopiteľný, keďže dôsledne nasleduje Foucaultove postoje. I keď je za to z radov iných postfeministiek kritizovaná môžeme sa domnievať, že ide z ich strany len o neúplné pochopenie. (pozn. autorky)

subjektu v spoločnosti. Patriarchát, ktorému sa samotné či už humanistické alebo diferencialistické feministky podmaňujú, tak paradoxne ničí ich snahu o účinný politický program. Dochádza k tomu, že Judith Butler nielen túto kritiku reprezentuje, ale i navrhuje efektívnejší politický program v podobe kritiky kategórie identity a dekonštrukcie rodu. Tak odhaľuje odveký paradox feminizmu, ktorý spočíva v tom, že sa síce ženy snažia posilniť svoju politickú a spoločenskú pozíciu, no práve trvaním a zdôrazňovaním kategórie ženy prispievajú k jej neustálej menejcennosti a podriadenosti, pretože tak podporujú dichotómiu pohlaví a tým naznačujú ich nerovnocennosť. A keď sa feministky na druhú stranu snažia odlíšiť mužské a ženské aspekty, opäť tak prispievajú k nerovnosti pohlaví. Zdanlivo sa feministické pozície javia ako bezvýhodiskové, no pozrime sa, ako sa k problematike stavia vo svojom politickom programe Judith Butler.

3.1 Kategória rodu

Hlavnou snahou mysliteľky v jej ranej práci je znovu predefinovať rod tak, aby nebol chápaný ako analógia k pohlaviu, ako čosi, čo stojí vo vzťahu ku kultúre rovnako, ako pohlavie existuje vo vzťahu k prírode. Je potrebné tam zahrnúť i mocenské a diskurzívne štruktúry, ktoré vytvárajú zdanie preddiskurzívneho pohlavia a zároveň toto produkovanie zakrývajú. Kým sme tradične chápali rod ako sieť kultúrnych významov, ktorého podstata vyplýva zo stanoveného pohlavia, Judith Butler ho do dôsledkov preformuluje. Samotné rozlíšenie medzi biologicky fixovaným pohlavím a kultúrne konštruovaným rodom pripúšťa, že rod je rozmanité pretlmočenie pohlavia. Dôsledkom týchto úvah je spochybnenie subjektu a binárneho predpokladu rodového systému. Na základe presvedčenia, že pohlavia sú stabilné a nevyvrátiteľne dve, neexistuje dôvod, prečo predpokladať, že i rody sú dva. Ak je rod na pohlaví nezávislý a nie je pohlavím inak determinovaný, jedine tým, že ho odzrkadľuje, môžeme predpokladať spojenia ženy a ženského s mužským aj ženským telom, či spojenia muža a mužského so ženským aj mužským telom.

To, do akej miery je rod a pohlavie flexibilné, závisí od diskurzu. Existujú určité limity nastavené podľa podmienok prevládajúceho kultúrneho diskurzu založeného na binárnych štruktúrach predstavujúcich jazyk univerzálnej racionalizácie. Jazyk predstaví určitú možnú doménu rodu a jeho štruktúrou sa následne stáva donucovanie. Takto fungujú normalizačné praktiky, ktoré poukazujú na to, čo je v rámci súdobého diskurzu normálne, a čo je utlačované a sankciované. „*Tvrdenie, že rod je norma, nie je to isté ako tvrdenie, že existujú normatívne prístupy k ženskosti a mužskosti, hoci je jasné, že existujú určité normatívne prístupy k ženskosti. Rod nie je to, kým niekto je, ani to, čo niekto vlastní. Je to nástroj, ktorým sa produkcia a normalizácia mužskosti a ženskosti umiestňuje vedľa vytvorených foriem hormonálnych, chromozonálnych, psychických a performatívnych, ktoré si rod osvojuje. Rod je mechanizmus, ktorým sa predstava mužskosti a ženskosti produkuje a naturalizuje, ale rod môže byť rovnako i nástroj, ktorými sú tieto termíny dekonštruované a denaturalizované (preklad autorky, Butler, 2004, s. 42).*”

Dôsledkom mocenských praktík vzniká inštitucionalizovaná heterosexuality, ktorá obmedzuje spoločnosť na rodový binárny systém, rovnako ako existuje i pohlavný binárny systém. Avšak rod je performatívny a to znamená, že konštituuje tú identitu, ktorou sa chce sám stať. Neexistuje teda žiadna rodová identita, ktorú by sme mohli rozpoznať za prejavmi

rodu, „*táto identita je performatívne konštituovaná práve tými prejavmi, o ktorých tvrdí, že sú jej výsledkami* (Butler, 2003, s. 46).“

Butler (2003) v konečnom dôsledku chápe rod ako súbor aktov, ktoré sú neustále opakované a ktorými sa telo štylizuje do strnulého regulačného vzorca, ktorý pôsobí tak, že vytvára zdieľanú substanciu, prirodzenosti, či určitej formy bytia. Dokonca šokuje i tvrdením, že samotné pohlavie je podobne vykonštruované a v rámci heterosexuálneho diskurzu je považované za výlučne dvojpolové. Avšak podobne, ako rod, sa štylizuje podľa potreby a požiadavok dobového normalizačného úsilia. Je teda výsledkom snahy vytvárať zdieľanú koherentnosť identity a odpoveďou na regulačné praktiky spoločnosti.

To, že existuje ambícia rozlišovať kategóriu tela od kategórie pohlavia, predpokladá existenciu tela ešte pred získaním pohlavného významu, čo podobne formuloval samotný Foucault. Butler však kritizuje Foucaultovu myšlienku o existencii preddiskurzívneho tela, do ktorého sú vpisované kultúrne významy.¹⁰ Tvrdí, že naše chápanie tela ako prvotne existujúceho, ako akási tabuľa rasu, nás má odpútať a prinútiť nás veriť v jeho existenciu pred diskurzom a tak zabezpečiť našu ústretovosť voči celospoločenským heterosexuálnym požiadavkám. Pojatie Foucaultovho diskurzívneho vpisovania Butler kritizuje s tým, že neexistuje dôvod, prečo predpokladať telo alebo telesnú materialitu existujúcu pred diskurzom. Skôr sa prikláňa k tvorbe subjektov interpeláciou (pojem pojatý od Louisa Althussera), teda transformáciou jedincov na subjekty. Skutočnosť interpelácie je ovplyvnená existenciou ideológie, ktorá sa na formovaní jedinca bezprostredne podpisuje. Od toho sa Butler odráža vo svojej performatívnej teórii, ktorá poukazuje na existenciu identity ako súhrnu performatívnych aktov a praktík. Neexistencia pred diskurzom sa týka i pohlavia, ktoré je spolu s rodom nestabilná kategória neustále ovplyvňovaná kultúrnou praxou. Predmetom kultúrneho konštruktivismu tak nie je len samotný rod, ale spolu s ním i pohlavie a jeho zdanlivá pôvodnosť a diskurzívna nedotknuteľnosť.

Kritika tradičného chápania rodu spočíva i v kritike feministického programu, ktorý je prevráteným maskulinistickým utláčateľským diskurzom. To, že feministicky lokalizujú nepriateľa je veľmi podobná stratégia, akou fungujú ostatné mocenské stratégie, či už v otázke rasového, triedneho, prípadne heterosexuálneho útlaku. Preto je potrebné vytvoriť iné

¹⁰Podobnú myšlienku predstavuje Gilbert Simondon, keď tvrdí, že stavom pred-individuálneho bytia je singularita. Autor podáva veľmi originálne pojmami individuácie, ktoré vychádza z dvoch postrehov. Princíp individuácie sa vzťahuje k už hotovému, konštituovanému individuu a individuácia je z toho pohľadu prítomná všade. Podľa nej sa chápe všetko bytie i prvý moment bytia mimo pojem. Bytie je vo svojom pred-individuálnom stave singularne bez toho, aby bolo individuálne. (Viz. Gilles Deleuze, 2010)

možnosti pre boj, respektíve diskusiu, na poli patriarchálneho či heterosexuálneho priestoru. Butler navrhuje, keďže chápe rod ako otvorenú kategóriu, ktorej celistvosť je odsúvaná, vytvorenie otvorenej koalície, ktorá by dovoľovala mnohorakosť zbližovaní a oddiaľovaní bez závislosti na normatívnom zákaze.

3.2 Performatívna teória

Existuje tendencia myslieť si, že sexualita nie je ani konštruovaná, ani determinovaná. Ak by bola konštruovaná, je snaha v tom vidieť určitú slobodu subjektu a ak je sexualita determinovaná, je subjekt chápaný ako pevný a fixný. Táto opozícia neodráža komplexnosť, s akou sa snažia byť podmienky existencie pohlavia a sexuality uchopené. Performatívnosť je opakovanie donucovacích noriem a donucovanie je chápané ako podmienka existencie performativity. Tá nie je slobodnou hrou, ani dramatickou sebareprezentáciou a rozhodne nie je identická s predstavením, teda hereckým konaním. Donucovanie nemusí jedine limitovať a obmedzovať performativitu, ale môže ju i poháňať a podporovať.

Identifikácia a stabilizácia rodu je filozofkou v jej diele považovaná za fantáziu. Pod vplyvom gest, činov, slov a túžob dochádza k vytvoreniu zdania vnútornej identity, jadra subjektu, ktoré je vpísané do jeho tela. Naznačujú princíp identity, no nikdy na ňu nepoukazujú ako na príčinu. Tieto gestá a činy sú *„performatívne v tom zmysle, že podstata alebo identita, ktorú chcú vyjadriť, je produktom, ktorý vznikol a je udržiavaný telesnými znakmi a inými diskurzívnymi prostriedkami (Butler, 2003, s. 187).“* Performatívnosť rodovo určeného tela znamená, že existuje určitá škála činov, ktoré ho vytvárajú a telo teda neexistuje pred tým, než sa do neho jednotlivé akty zapisujú. Zároveň sa utvára jeho vnútorná podstata k tomu, aby mohla byť následne politicky a diskurzívne regulovaná. Tým, že je oddelená vnútornosť a vonkajšok subjektu, vzniká zdanie jeho integrity. Politické a disciplinárne normy sa tak presúvajú do jadra subjektu, vytvárajú iluzívne súdržný rod a skrze neho miznú z viditeľného bodu. *„Ak je vnútorná pravda rodu len výmyslom a ak je pravý rod fantáziou, inštitucionalizovanou a vpísanou do povrchu tiel, potom rody zrejme nemôžu byť ani pravdivé, ani falošné, ale boli vytvorené ako pravdivé dôsledky diskurzu, a to diskurzu prvej a stabilnej identity (Butler, 2003, s. 187).“*

Performativita nesie nasledovné charakteristiky, ktoré udávajú komplexné pochopenie teórie skrze jej dôsledné premyslenie v diele Judith Butler (1993). Nie je možné performativitu uchopiť na teoretickej úrovni oddelene od násilných a opakujúcich sa regulačných sociálnych režimov. Jednanie režimov diskurzu a moci nie je možné spojiť s vôľou, či individualizmom, tobôž s konzumerizmom, či s predpokladom vybraného subjektu. Režimy heterosexuality vymedzujú a podčiarkujú materialitu pohlavia, ktorá je formovaná ako zhmotnenie regulačných noriem, ktoré sú súčasťou heterosexuálnej hegemonie. Zhmotnenie noriem vyžaduje identifikačné procesy, skrze ktoré sú identifikačné normy

potvrdzované a určované, a tieto identifikácie predurčujú a umožňujú formovanie subjektu jeho performovaním. Limity konštruktivismu sú odhalené na hraniciach tela, na ktorých ponížené alebo delegitimizované telá zlyhávajú v snahe spadať pod kategóriu tiel.

Na vysvetlenie performatívnosti telesných prejavov autorka naväzuje parodickými sexuálnymi aktami. Popisuje fakt, že ak existuje pevná viera v existenciu ustáleného rodu, stáva sa predmetom paródie sexuálnych menšín. Štylizácia do stereotypných pohlavných rolí najmä v lesbických radách („butch“ a „femme“ identity) a fenomény „cross-dresserov“ a „drag queen“ sú chápané ako paródia na všeobecné prijatie rodovej diferenciácie. Dochádza ku kontroverznému vzťahu medzi imitáciou a originálom a komplikácii v snahe daný vzťah uchopiť. Je nutné si uvedomiť tri predpoklady potrebné k identifikácii originálnej telesnosti. Na jednej strane máme anatomické danosti, na druhej rodovú identitu a nakoniec performatívne akty. Ak dochádza k zhode medzi anatómiou a rodom, avšak k nezhode s performanciou, teda ak ženské šaty nosí heterosexuálny muž, zdôrazňuje sa tak nesúlads medzi pohlavím a performanciou a zároveň nesúlads medzi pohlavím a rodom, rodom a performanciou (Butler, 2003). Parodické akty sú vyjadrením neuposlúchnutia a odmietnutia zákona. Tam, kde je očakávaná uniformita subjektu, kde sa vyžaduje jeho konformita, tam môže dôjsť k produkovaniu odmietnutia zákona formou parodického prijatia konformity, ktoré spochybňuje legitímnosť rozkazov, hyperboluje opakovanie zákona a reartikuluje zákon proti samotnej autorite. Performativita, v ktorej zákon hľadá poslušné subjekty, produkuje dôsledky vylučujúce disciplinačnú motiváciu zákona. Dochádza k aktu, ktorý paradoxom vytvára to, k čomu odkazuje moc diskurzu. Otázkou ostáva, či paródia noriem postačuje k tomu, aby ich dokázala nahradiť.

Na pozadí fenoménu drag queen Butler vysvetľuje princípy performativity, paródie i jej koncepciu rodu. Hoci bola kritizovaná za to, že jej súvislosť medzi drag queen a rodom je podvracanie, trvá na svojej pozícii a snaží sa poukázať na to, že drag nemusí súvisieť so zvrhnutím. „*Tvrdenie, že každý rod je ako drag, alebo je drag, navrhuje, že imitácia je v strede heterosexuálneho projektu a jeho rodového binarizmu, že drag nie je sekundárne napodobenie, ktoré predpokladá prioritný či pôvodný rod, ale že hegemonická heterosexuality je sama konštantným a opakovaným úsilím imitovať jeho vlastnú idealizáciu (preklad autorky, Butler, 1993, s. 125).*“ To, čo od drag môžeme očakávať, je akási alegória na heterosexualitu. Funguje skrze hyperbolizáciu a to, čo môžeme od neho čakať, je odkrývanie vplyvu či neúspechu heterosexuálnych režimov, ktoré sa podpisujú na vzniku rodu. Drag teda nekontruje heterosexualite, ale prináša len to, čo je vo vzťahu s hyperbolizovaním, nedocenenú kvalitu heterosexuálnej performativity.

Pohlavie a rod sa tak stávajú odnaturalizované performanciou, ktorá zdôrazňuje ich vzájomnú oddelenosť a ktorá dramatizuje ich umelo vytvorenú jednotu. Subjekt sa stáva subjektom tak, že cituje pridelené pohlavné znaky. Rodová diferenciácia nie je vecou jedného individuálneho aktu, ale súborom neustále sa opakujúcich gest. Platí to i pre subjekt, ktorý odporuje stávajúcej pohlavnej identite a snaží sa o efektívny odpor. Zaplieta sa s mocou, ktorej sa snaží odporovať a stáva sa jej súčasťou. I jeho postihuje nútenie k neustálemu opakovaniu performatívnych aktov, ktorými sa stabilizujú a ritualizujú normy. Východiskom je variácia tohto opakovania, ktorá operuje v rámci performativity jednotlivých mocenských systémov a ich nástrojov.

Performancia funguje na to, aby sa udržala binárna stratégia rodu a aby sa zdôrazňovala a etablovala jeho existencia. K tomu dochádza neustálym opakovaním performatívnych rodových aktov, ktoré pôsobia ako spoločenský rituál v medziach získaných významov, ktoré sú vždy nanovo legitimizované. Neustálym opakovaním rodových aktov sa zároveň zosilňuje účinok rodu a vytvára sa predstava o stabilnom, rodovom subjekte. Predstavy o kategórii pohlavia, maskulinite či feminite konštituuju stratégiu, ktorá objasňuje performatívny charakter rodu a rastúce možnosti jeho rodových rozmiestnení nad rámec maskulinistickej nadvlády a striktné heterosexuálnej reality...*„Rody nemôžu byť ani pravdivé, ani nepravdivé, ani skutočné, ani zdanlivé, ani pôvodné, ani odvodené. Ako vierohodných nositeľov týchto atribútov však možno rody chápať úplne, skrz-naskrz a zásadne ako nevierohodné (Butler, 2003, s. 193).“*

Táto jednoznačná argumentácia proti možnosti existencie reálnej rodovej identity a jej dekonštrukcia má za následok snahu o vytvorenie efektívnejšej politickej odozvy, než ktorou bola politika diferencie (zdôraznenie rozličnej ženskej a mužskej konštitúcie a z toho vyplývajúcich možností a práv), či politika identity (trvanie na ženských právach vyplývajúcich z definovania ženskosti a kategórie ženskej identity). Tzv. politika deidentifikácie, ktorú sme už vyššie naznačili, spočíva v spochybňovaní kategórie identity rôznymi bisexuálnymi, prípadne homosexuálnymi prejavmi, ktoré sa prelínajú a fungujú na hranici niekoľkých rodových a pohlavných charakteristík. Vďaka nim môže feministická politika fungovať, čo naznačuje podobné riešenie diela Sandry Lee Bartky a v súčasnosti je etablované v rámci postštrukturalistického feminizmu ako východiskové.

3.3 Politika de-identifikácie

Navrhovaný projekt má byť založený na opakovaní a citáciách vnútených rolí a stereotypov. Jeho snahou je rozbiť a zmiasť binárny systém, ktorým sa rodová charakteristika vyznačuje a determinuje subjekt k určitému pohlaviu a najmä k vybranému rodu. Paroduje a zmnožuje identitu, poukazuje na to, že je konštituovaná predpokladanými atribútmi, ktoré sú celkom náhodné. Dochádza k odhaleniu vnútornej pravdy pohlavia, teda že je to konštrukt vpísaný do tela subjektu skrze ritualizované a opakované akty.

„Zmätenie heterosexistickej verzie pohlavnej diferencie, podľa ktorej muži majú falus a ženy sú falom, by mohlo vyslobodiť túžbu z tradičného maskulinistického kontextu a tým aj premeniť mocenské vzťahy medzi nositeľmi oboch pohlaví. Táto politická premena by spočívala v rozvoľňovaní rodovej dichotómie. Identifikácia a túžba individuálnych subjektov by narušovali jasné odlišenie mužstva a ženstva, a tým by umožňovali rovnostárskejšie vzájomné vzťahy (Barša, 2002, s. 278).”

Butler zdôrazňuje potrebu hovoriť i za lesby, gayov a queers, čo je dôležité na ceste k porazeniu mizogýnie a homofóbie prítomnej v inštitúciách a diskurzoch. Požiadavky kolektívneho my patria k politike reprezentácie a sú súčasťou boja a požiadavok za rovnosť. Politika identity je naznačením cesty k tomu, aby sa ženy stali miestom neustáleho preznačovania, miestom zrodu neanticipovaných významov. Naznačuje to, že kategória identity, po ktorej formovaní následne feminizmus vytvára svoje požiadavky, často ohraničujú a obmedzujú tie možnosti, o ktorých sa predpokladá, že ich práve feminizmus otvorí. Preto sa politika navrhovaná Butler považuje za de-identifikáciu, pretože sa snaží navrhnúť politický program, ktorý by nezávisel a nestál na kategórii identity. Politická dekonštrukcia identít, ktoré zahŕňa pojem queer, a to lesby, gayovia a transgenderové individuality, nemá za následok ich poškodenie, ale naopak, rozšírenie jednotlivých pojmov. Dochádza k premysleniu, s akými výdavkami sa ich používanie stretáva, aké účely naplňuje, či aké vzťahy s mocou tieto kategórie majú. Pojem queer resp. queering je chápaný dvoma spôsobmi. Na jednej strane ide o formovanie homosexuálnych a na druhej deformujúcu a nepatričnú moc, ktorú termín užíva.

Vo chvíli, keď identitu chápeme ako chybu, čo u Judith Butler nachádzame, termín queer a všetko, čo pod neho spadá, sa stáva politickým, ale nepopisuje presne tých, ktorých by mal zastupovať. Je nevyhnutné uistiť sa o náhodnosti pojmu, ktorý nechávajú miznúť tí, ktorí sú ním vylúčení, ale ktorí zároveň očakávajú, že ním budú spravodlivo reprezentovaní.

Je nevyhnutné pojmu pripísať významy, ktoré nemôžu vychádzať z radov mladej generácie, pretože ich politický slovník obsahuje úplne odlišné nástroje. Subjekt, ktorý je queerovaný do verejného diskurzu skrze homofobickú interpeláciu, teda subjekt, ktorý je ustanovený divným homofobickým aktom formovania, preberá alebo cituje pojem ako diskurzívny základ pre vznik opozície. Táto citácia sa javí ako teatrálna a v zmysle, že je napodobňovaná a zveličená konvencia, ktorá je ňou zároveň prevrátená. Zveličené gestá sú kruciálne pre odhalenie homofobického zákona, ktorý nemôže ďalej ovládať pojmy vlastnej degradujúcej stratégie. Ide o vznik jazyka, ktorý má popísať zložitú hru, prekračovanie a deformovanie maskulínných a femínnych identít v rámci homosexuality, ktorý sa neformuje len na teoretickej, ale i neteoretickej úrovni v gay komunitách. V definovaní toho jazyka sa skrýva riešenie stávajúceho stavu prísneho heterosexuálneho diskurzu, ktorý vylučuje homosexuálne a transgenderové subjekty spadajúce do súhrnného pojmu queer (Butler, 2003).

„Dekonstrukcia identity nie je dekonštrukciou politiky, skôr stanovuje ako politické tie pojmy, ktorými sa identita artikuluje. Tento druh kritiky spochybňuje fundacionalistický rámec, v ktorom bol artikulovaný feminizmus ako politika identity. Paradoxom toho fundacionalizmu je, že fixuje a obmedzuje práve tie subjekty, ktoré - ako dúfa - zastupuje a oslobodzuje. Netreba nutne oslavovať každú novú možnosť ako možnosť, treba skôr nanovo opísať tie možnosti, ktoré už existujú, no existujú v rámci kultúrnych polí označených ako kultúrne nepoznatelné či nemožné (Butler, 2003, s. 202).“ Ak by identity neboli chápané ako fixne určené východiská politiky, tak by sa zo starého politického projektu vynoril nový, ktorý by umožnil vznik nových pohlavných a rodových konfigurácií artikulovaných diskurzov vytvárajúcich spoznatelný kultúrny život, rozrušujúcich binárnosť pohlavia a poukazujúcich na jeho neprirodzenosť (Butler, 2003).

3.4 Kritika Judith Butler

Filozofka reprezentuje radikálne postrehy s príchut'ou silného antihumanizmu, ktorý sa v postštrukturalistických dimenziách rozširuje o smrť ženy a v jej práci je skutočne ako smrť ženy rozpracovaný (Butler, 1992). Kvôli svojim názorom sa stáva často kritizovaná radou diferencialistických či humanistických filozofií, ktorým sa zdajú jej názory pre feminizmus likvidačné a poburujúce. Načrtujeme zopár názorov, ktoré nám pomôžu pozrieť sa na pozíciu filozofky komplexnejšie a podrobnejšie.

Hlavným terčom kritiky Seyly Benhabib sa stáva Butlerovej odvrhnutie mýtu preddiskurzívnosti a ahistorickosti subjektu, ktorý popiera akúkoľvek prítomnosť transcendentna v jej filozofii. Benhabib hovorí o spojení feminizmu a postštrukturalizmu z pera Judith Butler ako o otrávených plodoch, pretože vyhlásenie smrti subjektu i smrti ženy berie ženám z rúk nástroj k povzneseniu ich emancipácie. Uznáva síce umiestnenie subjektu do diskurzívneho, lingvistického a sociálneho rámca, no zároveň upozorňuje, že subjekt nemôžeme redukovať len na tieto charakteristiky, pretože mu následne odoberieme odstup od jazyka, skrze ktorý vytvára svoj slobodný život a poznáva svet okolo seba. Na tomto mieste je dobré pripomenúť, že smrť subjektu u Butler neznamená ukončenie slobody a politiky, ale jej redefiníciu. Opakovaním a parodovaním rodových noriem sa otvárajú možnosti pre jeho zmnoženie a povolenie rodového zovretia. Podľa Benhabib berie smrť subjektu a jeho histórie možnosť ustanovenia univerzalistických noriem, ktoré by mohli pomôcť k formovaniu nepatriarchálnej a slobodnejšej spoločnosti. Feminizmus môže veľmi ťažko existovať ak odstúpi od utópie, ktorá je pre neho ako pre emancipačné hnutie nevyhnutná. Spor spája prvky humanistického a diferencialistického feminizmu proti postštrukturalizmu, čo boli hlavné prúdy feministického myslenia v 90. rokoch 20. storočia.

Ďalšia kritika sa Butler dostáva od Nancy Fraser, ktorá predchádzajúci spor považuje za spor postavený na falošných základoch a poukazuje na potrebu spojiť obe stanoviská. Obe sú koncipované tak, že smerujú proti spoločenským mocenským mechanizmom, no vo chvíli, keď sa absolutizujú, samé sa stávajú nástrojom daných mechanizmov. Napr. performatívne parodické akty môžu byť ľahko zneužitú spotrebnou kultúrou k rozšíreniu trhu. Podľa Fraser feministky potrebujú spojenie dekonštrukcie i rekonštrukcie, destabilizáciu významu i projekciu utopistickej nádeje. Fraser tvrdí, že i keď na niektorých úrovniach sú názory oboch feministiek nespojitelné, napr. v situácii, keď Butler hovorí o oslobodení žien skrze ich odpútanie sa od identity, pričom Benhabib považuje za zásadné osvojenie si identity, existuje

rovina, na ktorej by dohromady mohli fungovať. Na úrovni politického boja je naliehavé spojiť kritickú teóriu s poštrukturalizmom, čo zaistí subjekt, ktorý bude na jednej strane radikálne situovaný a na strane druhej kriticky reflexívny. To bude možné na základe prepracovania dekonštrukcie subjektu s akceptovaním spoločného politického jednanía identít a ich rekonštrukcie (Barša, 2002).

Do tretice na následky vyplývajúce zo snahy vymazávať subjekt poukazuje Jessica Benjamin z perspektívy psychoanalýzy, ktorá tvrdí, že tým dochádza k vymazaniu psychologického subjektu, bez ktorého sa nemôžeme obísť, ak chceme poukázať na intersubjektívne vzťahy. Tým, že je Butler príliš zabraná do dekonštrukcie subjektu, unikajú jej možnosti rozvinúť problematiku intersubjektivity a vzťahu k druhému. Hrozí sklznutie do dichotómie identity proti neidentite, ktorá zastiera fakt, že oslobodenie od identity súvisí so schopnosťou de-identifikovať sa vždy zároveň s novou identifikáciou. Benjamin poukazuje na rozdiel medzi identitou a jástvom, ktoré nemusí byť identické a napriek tomu na seba dokáže brať a zaujímať nejakú pozíciu, predpokladá psychickú subjektivitu. Jazyková štruktúra, u štrukturalistov chápaná ako primárna, celkom zmaže možnosť existencie jástva, existencie činiteľa za činmi. Pozícia Benjamin je pozíciou, ktorá sa snaží udržať butlerovskú kritiku identity a zároveň minimálnu formu jástva. *„De-identifikácia teda nemá byť de-diferenciáciou-rozplynutím sa, skokom do nebytia či mýtickým Iným, nirvánou - ale vždy konkrétnym odstúpením od jednej polohy jástva za súčasného prijatia inej polohy, a to vďaka opore druhého, na nás nezávislého jástva. Schopnosť udržania prepojenej (t.j. Neschizofrenickej) vnútornej mnohosti jástva bezprostredne koreluje so schopnosťou konfrontovať sa s konkrétnym vonkajším jástvom (Barša, 2002, s. 288).“* Smrť subjektu je tak chápaná ako vznik druhého ako subjektu, nevyhnutného preto, aby kritika subjektu a identity neskončila ako samoučelné roztrieštenie subjektu.

Kritika pozície, ktorú Butler zastáva, poukazuje na fakt, že ak by sme ju nespojili s inými feministickými pozíciami, mohla by skončiť ako príliš radikálna oslava jazyka fatálne determinujúceho a formujúceho subjekt, ktorý sa v dôsledku filozofka snaží pochovať.

3.5 Zhrnutie

Závěrečná kapitola sa sústredila na mysliteľku, ktorá sa problematike rodu vo svojej tvorbe venuje najintenzívnejšie a najkomplexnejšie oproti predchádzajúcim mysliteľom. Môže skutočne pôsobiť príliš radikálne, no i preto je v kapitole zaradená časť o jej kritike, aby sme tak zavŕšili snahu pripájať opozičnú pozíciu takmer ku všetkým názorom. Paradoxom postmodernistického resp. postštrukturalistického feminizmu sa stáva fakt, že je najviac kritizovaný samotným feminizmom, čo zrejme vychádza z jeho nepochopenia tradičnými feministkami. No keďže nám v práci primárne išlo o mapu myšlienok o rode, nie o mapu feminizmu, nebráni nám to danú kritiku predostrieť. A úvaha a mapovanie rodu by bola bez zahrnutia Judith Butler jednoznačne nekompletná.

Priestor sme venovali niekoľkým základným javom, ktorým sa filozofka vo svojej tvorbe venuje, hoci zďaleka sa nám nepodarilo pokryť všetky, keďže nie je našou snahou predstaviť celú škálu filozofického myslenia Judith Butler, ale podčiarknuť pasáže teoretizujúce rod. Patrí sem definícia a dekonštrukcia rodu a pohlavia, premyslenie ich vzájomného vzťahu, predstavenie teórie performancie a limitov, ktoré mysleniu o tele a rode udáva jazyk. Ten je kardinálnou súčasťou myšlienkového procesu v štrukturalistických a postštrukturalistických filozofiách.

ZÁVER

Práca ukotvená v myšlienkach postmodernej filozofie poukázala na tendencie dekonštruovať subjekt a s ním zároveň dekonštruovať i kategórie pohlavia a rodu, skrze ktoré je utváraný. Filozofi si často utvárajú vlastnú terminológiu ako v prípade Michela Foucaulta, Jacquesa Derridu či Judith Butler, dochádza k pestrému rozpohybovaniu slov a k ich vymaneniu z klasického filozofického rámca. Kľúčový pojem disciplinácia navádza k použitiu spisovnej formy slova disciplinarizácia. Avšak práve novotvarom sa snaží autor zdôrazniť významové nuanse, ku ktorým sa vlastným pojmoslovím vzťahuje. Inému hravému prístupu k slovám dáva priestor nedostačujúca terminológia na označenie filozofických pojmov v slovenskom jazyku, ktorá determinovala autorku práce k zachovaniu niekoľkých bohemizmov v prípade, že chcela zachovať ich pôvodné obsahové konotácie. Podobne to platí s pojmami prevzatými z angličtiny, u ktorých sa nevyskytuje ambícia ich v jazyku udomáčňovať ako napr. cross-dresseri, drag queen a pod. Jazyková stránka práce je rozmanitá a trefne odráža pluralizmus postmoderného myslenia a jeho nekonvenčných snáh o rozvoľňovanie mnohých fenoménov vrátane samotného jazyka.

Na záver poukážme na niekoľko zásadných téz, ktoré práca uchopuje a predstavuje. Najzávažnejšou z nich sa môže zdať paradox feminizmu, ktorý sa nám postupne odkrýval a ujasnil odôvodnené búrlivé diskusie v radoch mnohých feministiek a prístupov, ktoré zastávajú. Tým, že feministky tematizujú pohlavné a rodové rozdiely a poukazujú na ne so snahou ich rozrušiť, dochádza často k tomu, že sa tieto rozdiely a ich hierarchický rámec upevňuje. V tomto kontexte sa zdá najprínosnejšia teória Judith Butler, ktorá vo svojej myšlienkovej koncepcii de-identifikácie tento rozpor feminizmu analyzuje a zároveň navrhuje vhodné riešenie. To sa síce zdá neuskutočniteľné, no pripomeňme si, čo hovorí Bartky pri formulovaní východísk k danému problému. Nesmieme sa nechať odradiť komplikáciami, ktoré vznikajú pri redefinovaní telesnej estetiky a politiky, pretože možnosť oslobodenia od tradičného usporiadania subjektu a telesného ja existuje. Dokazuje to i rôznorodosť nápadov rodiačich sa z mnohých načrtnutých teórií, ktoré súhrne vytvárajú snahu o vybrednutie zo zabehnutého klišé dichotómie pohlavia a rodu. Otázka je, či postmoderné myslenie nezlyháva práve preto, že sa prikláňa k pluralizmu a trvá na demonštrácii inakostí, teda fenoménom, ktoré sa obtiažne povyšujú nad princípy sexizmu, heterosexizmu a rasizmu, takmer nesmrteľným tendenciám súčasnej spoločnosti. Rozmanitosť navrhovaná feministkami ešte nemusí znamenať východisko v snahe vyvrátiť súčasné mocenské techniky, pretože tie sa znovuobjavia s novými kategóriami, ktoré diskurz navrhne či ukotví v spoločnosti.

Vydali sme sa cestou, v ktorej sme konštatovali nielen teoretické náhľady na mužský a prevažne ženský rod, ale chceli sme poukázať i na ich praktické utváranie a ovplyvňovanie sociokultúrnym systémom. To nám otvorilo priestor k mnohým objavom a nedostatkom na strane inštitúcií, ktoré do problematiky síce zasahujú, ale neúspešne. Mnohokrát zastávajú a podporujú mocenské praktiky, ktoré sme charakterizovali ako negatívny jav v súvislosti s disciplináciou a normovaním ženských tiel či už na pohlavnej alebo rodovej úrovni. Napríklad medicínske techniky nedokážu uchopiť problém ženskej anorexie a zlyhávajú v snahe vyliečiť časť spoločnosti postihnutej týmito problémami. Ba naopak, prispievajú k mocenským technikám svojou účasťou na plastických operáciách či kozmetických úpravách. Mnohí teoretici volajú po zmene a po uvedení moci pod kontrolu najmä každodennou praktickou činnosťou. Odpoveďou na ich volanie je Foucaultov boj s mocou, ktorý sa okrem filozofickej roviny nachádzal i v rovine praktickej aktivity a jazyka, skrze ktorú formujeme naše porozumenie svetu.

Snažili sme sa popísať a vysvetliť diskusie predstaviteľov filozofického myslenia vychádzajúceho zo štrukturalizmu a postštrukturalizmu a zároveň zostaviť plastický prierez úvah o rode. Vynára sa otázka, ktorá bola možno nie dostatočne rozpracovaná avšak mohla by tvoriť úrodnú, hoci zatiaľ nestabilnú pôdu pre plodné myšlienky, a to otázka biologickej povahy dvojpolového chápania pohlavia a súčasne i rodu. Na odbornej úrovni je síce problematika často diskutovaná, veď debata o rode odráža dlhodobý spor medzi kultúrnym a biologickým determinizmom, no faktom ostáva, že filozofia zatiaľ na tento aspekt adekvátne nedokáže reagovať. Najmä problematika počatia, tehotenstva a pôrodu, teda determinácia ženy ako pôvodkyne života a reprodukcia pohlaví sa stáva príležitostne otvorenou, no nedostatočne spracovanou témou. To je zrejme takisto jeden z dôvodov, prečo zlyhávajú návrhy na relativizáciu konštrukcií pohlavie/rod. Okrem toho je možné, že ohraničenie problematiky jazykovými a diskurzívnymi limitmi prispieva k nemožnosti pracovať s kľúčovými kategóriami na úrovni biologického tela. V diskurze filozofie o kategóriách pohlavia, rodu, subjektu a jeho sexualite by bolo namieste zdôrazniť, že zatiaľ jediným východiskom z ich biologických podmienenosti je pojem sloboda. Sloboda v zmysle individuálneho rozhodnutia jedinca a jeho následného jednanie (príp. nejednania) napríklad v otázke reprodukcie žien a ich materstva či iných problematizovaných skutočností.

BIBLIOGRAFIA

Barša, P. (2002). *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalizmem*. Praha: SLON.

Bartky, S.L. (1988). Foucault, femininity and modernization of patriarchal power. In Diamond, I. & Quinby, L. (Eds.) *Feminism and Foucault: Reflection on resistance* (pp.93-111). Boston: Northeastern University Press.

Bartky, S.L. (2002). Suffer to be beautiful. In Bartky, S.L. *Sympathy and solidarity and other essays* (pp. 13-28). Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Baudelaire, Ch. (1968). Chvála líčidel In. *Úvahy o některých současnících* (pp. 616-619). Praha: Odeon.

Baudrillard, J. *O svádení* (1996). Olomouc: Votobia.

Bordo, S. (1995). *Unbearable weight. Feminism, western culture and the body*. Berkley:University of California Press.

Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Butler, J. (1993). *Bodies that matter. On the discursive limits of „sex“*. New York:Routledge.

Butler, J. (1992). Contingent foundations. Feminism and the question of postmodernism. In Judith

Butler & Joan W. Scott (Eds.), *Feminists theorize the political* (pp.3-21). New Your: Routledge.

Butler, J. (2003). *Trampoty s rodom: feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: Aspekt.

Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.

Butler, J. (1997). *Excitable speech*. New York: Routledge.

Butler, J. (1990). Gender trouble, feminist theory and psychoanalytic discourse In. In. Nicholson, L.(Ed.), *Feminism/Postmodernism* (pp.324-341).New York: Routledge.

- Deleuze, G. (2010). *Pusté ostrovy a jiné texty*. Praha: Hermann a synové.
- Derrida, J. (1993). *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa.
- Farkašová, E. & Szapuová, M. (2002). Foucault očami feministických filozofií. *Aspekt, I*, 247-25.
- Foucault, M. (1999). *Dejiny sexuality I. Vůle k vězení*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, M. (2000). *Dozerat' a trestat'*. Bratislava: Kalligram.
- Foucault, M. (1996). *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, M. (1994). *Diskurz, autor, genealogie*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Fulka, J. (2002). Od interpelace k performativu (Feminismus a konstrukce rodové identity). In Barša, P. (ed.) *Politika rodu a sexuální identity*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Grogan, S. (2000). *Body image. Psychologie nespokojenosti s vlastním tělem*, Praha: Grada Publishing.
- Hartley, R.E. (1974). Sex-role pressures and the socialization of male child In. Pleck, J.& Sawyer (eds.), J. *Men and masculinity*, (pp. 7-14). New Jersey: Englewood Cliffs.
- Hartstock, N. (1990). Foucault on power: A theory for women? In. Nicholson, L.(Ed.), *Feminism/Postmodernism* (pp.157-176). New York: Routledge.
- Kopček, I. (1997). *Hard bodybuilder. Na rovinu o dopingu*, Vranov nad Topľou: Hardbody Vranov.
- Leavy, P. L. (1997). Feminist postmodernism and poststructuralism. In Hesse-Biber, S. N. & Leavy, P. L. *Feminist research practise*, Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage Publications.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *The elementary structures of kinship*. Boston: Beacon Press.
- McNay, L. (1992). *Foucault and feminism*. Boston: Northeastern University Press.

Nekola, J. (2000). *Doping a sport*, Praha: Olympia.

Pleck, J.H. (1981). *The myth of masculinity*, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.

Smailagic, S. (2003). Postmoderní čtení o ženě In. Vodáková, A. & Vodáková, O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Waldenfels, B. (1998). *Znepokojivá zkušenost cizího*. Praha: Oikoymenh.

Zábrodská, K. (2009). *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.